

**Long, fion agus fine:
Dàn le Alasdair mac Mhurchaidh, fear Aicheallaith
c.1639×1643**

*Aonghas MacCoinnich*¹

Ro-ràdh

Thathar an dùil sùil a thoirt an seo air an dàn *Is tùrsach dhuinn ri port a rinn Alasdair mac Mhurchaidh, fear Aicheallaith* (c.1570–c.1643). Tha lorg air ceithir dàin leis a' bhàrd uile gu lèir, ach is e cuspairean diadhaidh a bu mhotha a bha air aire leis na tri dàin eile seach gnothaichean saoghalta mar a th' anns an dàn seo.² Tha stoidhle an dàin, a' coimhead air ais agus a' caoigh nan laoch a dh'fhalbh, ri fhaicinn ann an dàin eile a bhuineas do Chlann Choinnich on àm, ged a tha an t-òrdachadh agus am fiosrachadh a chithear air dhaoine an seo ga chomharrachadh air leth o phiosan bàrdachd eile on linn is on sgìre.³ Thug eòlaichean leithid W.J. Watson, Somhairle MacGill-Eain agus Ruairidh MacThòmais uile breith air bàrdachd Alasdair agus bhathar ga mheas mar bhàrd comasach.⁴ Is cinnteach gum bi beachdan eile a' nochdadh am measg eòlaichean mu luach na bàrdachd mar ealain, ach 's e cur ri co-theacs na h-eachdraidhe co-cheangailte ris an dàn am priomh amas aig a' phàipear seo.⁵ Thèid coimhead air an dàn fhèin an toiseach agus thèid mineachadh a dhèanamh air na pearsachan agus tèaman a tha a' nochdadh ann. Thig oidhirp a dhèanamh an uair sin a dh'fhaicinn an gabh dad as ùr a ràdh mu bheatha a' bhàird an co-cheangal ris an dàn. Thig beachd a thoirt cuideachd air na ceanglaichean eadar am fear a sgriobh seo na chuid leabhran, c.1689, Donnchadh nam Pios, agus am bàrd a chruthaich an dàn ginealach roimhe sin.

An Teacs

Tha tùs an teacs a leanas ann an Làmh-sgriobhainn MhicRath (GU MS Gen 85, i, fol. 29–32). Chaidh a' chiad oidhirp air an dàn seo fhoillseachadh le MacBain & Kennedy (1894: ii.78–81), ach cha do rinn iad mòran seach tar-sgriobhainn agus oidhirp a thionndadh gu Gàidhlig àbhaisteach. B' e W.J. Watson a rinn a' chiad oidhirp shoirbheachail air an dàn a mhineachadh leis an alt aige, ‘From the Fernaig Manuscript’ (*Deò Gréine* [DG], 1917–18). Nochd an dàn seo a-rithist (*Bàrdachd Gàidhlig* [BG]), ged nach eil guth anns an leabhar sin air an alt a bh' aige roimhe anns an *Deò-Gréine*. Is e an dàrna cuid an tionndadh aig Watson ann am BG (eagran 1932) no aig Calum McPhàrlain (1923: 143–8) air a bheil iomradh anns na notaichean a leanas mu choinneamh an òrain.

Modhan obrach a thaobh an teacs

Chaidh litrichean is facail an dàin a chur dhan cholbh chlì anns a' chlàr a leanas mar a chaidh an leughadh bhon làmh-sgriobhainn. Tha oidhrip air tionndadh de Ghàidhlig àbhaisteach ga chur an cèill sa cholbh dheis. Thathar a' leantainn MhicPhàrlain agus Watson anns a' mhòrchuid, ach far nach eil, agus far a bheil diofar bheachd ann, thathar a' comharradh sin le nota. Tha '3', mar a bha anns an làmh-sgriobhainn, ga chur an àite gach 'z' mar a bh' aig MacPhàrlain na chuid tar-sgriobhainn. Far a bheil comharra-giorrachaidh aig deireadh facail anns an LS chithear puing [‘.’] airson seo a shealltainn. Far a bheil falal anns a clò dubh na notaichean tha an leughadh a chithear an seo diofraichte o leughadh chàich.

Connspaid nan luchd-deasachaidh

Ged a chaidh tilleadh chun na làmh-sgriobhainn fhèin airson tùs an teacs thathar gu mòr an eisimeil saothair mhòr an t-seann luchd-deasachaidh, Watson agus MacPhàrlain, agus chan eil ach glè bheag a dhiofar eadar an tar-sgriobhainn a tha an lùib a' phàipeir seo agus an obair acasan. Ach is fhiach a bhith mothachail gu robh easaonta eadar na seann luchd-deasachaidh mu bhun-phrionnsabalan na h-obrach. Bha W.J. Watson umhail (ged nach robh MacPhàrlain idir chun an aon ire) do riaghailtean na bàrdachd agus buailteach air a bhith a' buachailleachd teacs le laghan ghràmair agus meadrachd.⁶ Thog Calum MacPhàrlain teagamhan mu na cleachdaidhean seo, is e a' dol às àicheadh molaidhean Iain Friseal (Fraser 1914) cuide ri bhith a' dol às àicheadh bheachdan Watson fhèin. A rèir MhicPhàrlain cha robh na seann mhodhan co-cheangailt ris a' Gàidhlig Chlasaigeach a thaobh cainnt agus meadrachd idir cho freagarrach do na dàin ann an LS MhicRath. Bha MacPhàrlain làidir dhen bheachd gu robh a bhith a' cur riaghailtean an gnìomh ann an dòigh ro chruidh a' ciallachadh gu robh, air uairean, sgoilearan na Gàidhlig a' 'ceartachadh' na h-obrach far nach robh sin ceadaichte dhaibh agus gu robh seo buailteach air beachd a thogail, ann am briathran MhicPhàrlain, air 'stèidh nach deimhinn'.⁷

A dh'aindeoin leithid de bheachdan chan eil teagamh gu bheil obair Watson (agus MacPhàrlain fhèin) seasmhach ged a ghabhas ceistean beaga a thogail mu chorra phuing.⁸ Air sin a ràdh thathar an dòchas gun gabh sgoilearan nar latha-ne fhìn mo leisgeul-sa airson nam mearachdan a bhios an lùib na h-oidhrip seo. Chithear na diofar leughaidhean aig Watson agus MacPhàrlain anns na fo-notaichean far an deach rathad eile a ghabhail an seo le brìgh an teacs.

Mar a tha e sgrìobhte anns an LS

Rijn di reinig lea allister

Mc curchi no hain oose

di ni ghreh chijnd

Tursigh dhūin ri poirt

Cha noiñig mi goiss bi laih

Hug mi chri tryh er aish

Mir osshen deihi ni ffynn.

Smi deihi Chennich i naijh

Nagh keillig er chaigh ī toire

Laüph ī vahllard ni sheid

Eumbig keijd da dug shea foij

Ni ir vairrin. Callin ūre

Bailloile ī chleū iss ea oig

Ga di gaiph shea rinn ferg

ȝhirrich ea gi deirph mi lo

Ann an Gàidhlig àbhaisteach

Rainn de rinneadh le Alasdair

M[a]c [Mh]urchaidh na sheann aois

*de na ghnè cheunda*¹

1 [Is] tùrsach dhuinn² ri port

Chan iongnadh mo dhos bhith liath

Thug mo chridhe troigh air ais³

Mar Oisean [an] dèidh nam Fiann

2 'S mi [an] dèidh Choinnich an àigh

Nach ceileadh air chàch an t-òr

Làmh a mhalairt nan seud

Iomadh ceud dhan tug se fòigh⁴

3 Ni air mhaireann Cailein Ùr

B' àilleil a chliù is e òg⁵

Ged a ghabh se rinn fearg

Ghiorraich e gu dearbh mo lò

¹ Tha *ceudna* a' dol gu *ceunda* air uairean ann an dual-chainnt Leòdhais (Nis) agus lorg Wentworth seo an Gàidhlig taobh siar Rois cuideachd (Wentworth 2003: 651; 39).

² LSMR duine; BG tùirseach dhùinne.

³ LSMR *èis*.

⁴ Cf. LSMR *fògh* – ga mhineachadh (td. 313) mar ‘hospitality, entertainment’. BG *Iomadh ceud da dtug sè fòir*. Is dòcha gur e *fòir* a sgrìobh MacRath, ach tha e nas coltaiche gur e ‘foij’ a tha ri fhaiminn anns an LS ge-tà. Ghabhadh *foij* a leughadh mar chruth dhen fhacal *faoigh*. Bhiodh *faoigh* (no ‘thigging’ anns a’ Bheurla) a’ freagairt air brigh an rainn. Chithear na cruthan a leanas ann am faclairean: *faoighe, saighde* (MacBain 1982); *fòigheach is faoighe* (MacLennan 1975); *foidheach* (Macleod & Dewar 1909); *foidheach* (Dwelly 1988); *faoighe* aig Wentworth o Ghàidhlig Taobh Siar Rois (2003: 110, 660, 789; 73). Tha mi taingeil don Dr Nancy McGuire airson *fòid* a chur air shùilean dhomh – tuiseal ginideach no iolra do ‘fàd’ – mineachadh eile a fhreagrachd co-theacs a’ cheathraigimh.

⁵ Is e òg a th’ ann am BG agus LSMR is iad air an LS a cheartachadh agus tha mi a’ leantainn sin. Bha sgrìobhaiche an duanaire buailteach air a bhith a’ sgrìobhadh ‘òig’ far am biodhte an dùil ri ‘òg’ an diugh – trì truban anns an dàn seo fhèin agus bha e aige air feadh a làmh-sgrìobhainn (LSMR 16, 34, 80, 104, 110, 148, 162, 224, 230, 264). Is fhiach ceist a thogail an e ‘òig’ a bha nàdarra do Dhonchadh nam Pios anns an t-seagh seo. Cha b’ e Donnchadh a-mhàin a bha ga sgrìobhadh mar seo. Chithear fianais eile air seo ann an sgrìobhainnean on àm cuideachd o dhiofar cheàrnaidhean dhen Ghàidhealtachd, m.e., ‘Ewen Oig, Archipoeta’, Cille-Mhunna, Earraghaidheal, 1498, ‘Coline Oig mc vc Angous leyech of Craigintarve’, Earraghaidheal, 1591 (Argyll Transcripts ii: 591 & vii: 213); Coinneach ‘Oig’ fear Chinntàile c. 1600 (MacCoinnich 2010b: 171); ‘Neill Oig,’ fear de theaghlaich MhicBheatha, lighiche do Thighearna nan Rothach, ann an 1605 agus iomradh air ann an 1614 mar ‘Neill Oig Litche’ (NAS CC8/8/41 fol. 12; NAS CC19/1/1 fol. 69r, cf. Bannerman 1998: 72-3); ‘Donald Oig mc Ean reoch’, an Drochaid Sgudail, 1620 (NAS RS 37/1 fol. 216); ‘Neill Oig Mc Neill of Baray’, ann an 1613 agus 1627 (NAS DI 62/4 fol. 60. AUL, MS 3470/15/1/8); ‘Gillespick Oig mc Gillespick, vc Ane vc Gillespick in Greiminis in Uist,’ 1620 (NAS DI 62/6 fol. 144); ‘Angus oig mcAllester vc Ane Doy in Bohuntin’, 1622 (NAS DI 62/7 fol. 45). Tha iomadh eisimpleir eile ann ach fòghnaidh sin.

Ni ir Vairinn. Royrie Moir Vroistrij fa troimb ȝuin er hūiss O choin nach mairrind ni soūijn. Chaisshin lea laijn dhūijn gigh kūise	4 Nì air mhaireann Ruairidh Mòr Bhrostnaidh ⁶ bha trom dhuinn air thùs Ochòin! Nach maireann na suinn Choisinn le'n lainn dhuinn gach cuis
Ni er vairrin. Royri Ghair Di chūmbig spairn. rish gagh naigh Loigh nach geilig ach sin choir Bewijn leish sloij iss kraigh	5 Nì air mhaireann Ruairidh Geàrr Do chumadh spàирн ris gach neach Laoch nach gèilleadh ach san chòir B' èibhinn leis slòigh ⁷ is creach
Smūinmyd err kannord ī toūrh Vo doūris mūirn iss mi oig B ewijn leish shoighig iss kū Bannss leish chleuh no toire	6 Smuaineamaid air ceannard an tùir Bhon d'fhuaras mūirn is mi òg ⁸ B' èibhinn leis seabhag is cù B' anns' leis cliù na tòir ⁹
Ni err vairrin. Maighk Royri eil Naigh nach dūllyn beamb fo heid No Feher teih Chillichrist Ailloile ī diiss chaÿ eig	7 Nì air mhaireann mac Ruairidh fhèil ¹⁰ Neach nach d'fhuiling beum fo theud ¹¹ No fear taigh Chillechriosd Àilleil an dithis a chaidh eug
Smūinim ior oih Eaghin eil ¹² Naigh nach deir karrih ma n̄i Loūh leūmb d iȝhon ī baise Nhūrh ghaig shea no hoore	8 Smuainim iar ogha Eachainn fhèil ¹³ Neach nach d' eur caraid mu n̄i ¹⁴ Luath leam de ghon a' bhàis ¹⁵ An uair a dh'eug se na thùr ¹⁶

⁶ LSMR *bhrotnadh*; BG *bhrotnadh*. Tha am facial air a mhìneachadh ann an LSMR agus BG mar fhear a bha a' brosnachadh chàich.

⁷ LSMR *Slòigheadh*; BG *slòigh*.

⁸ Tha coltas air an LS gur e 'òig' a bha fa-near dhan sgriobhaiche. Seall nota 5, gu h-àrd.

⁹ BG *a chliù na an t-òr*.

¹⁰ Bha Watson ag ràdh ann an DG (1917–18) gu robh *eil* seo, ann an rann 7 agus 8, a' ciallachadh *eile* agus a' cleachdadh sin mar phuing air an robh e a' crochadh argumaid. Ach dh'atharraich e inntinn, is dòcha a' leantainn MhicPhàrlain, agus b' e èil a nochd ann an BG (cruth de *fhalaidh*).

¹¹ LSMR *Neach nach d'fhuiling beum bho theud*; BG *Neach nach do dh'fhuiling beum fo eud*.

¹² A rèir tar-sgriobhainn MhicPhàrlain, *Smūinim oon oih Eaghin eil*.

¹³ LSMR *Smuainim aon ogha Eachann Fhèil*; BG *Smuainimid aon ogha Eachann Fhèil*. Tha meall bheag ince air a' phàipear san LS air an fhacal seo agus chan eil e idir soilleir gur e 'aon' a th' ann. Gabhaidh an 'aon' sin a leughadh mar 'iar' bhon LS, rud a tha a' freagairt nas fheàrr air brigh an rainn. Faic an nota anns an teacs, gu h-iosal, airson rann 8 far a bheil sin air a chur an cèill. Seall cuideachd ris a' chraobh leis na ceanglaichean teaghlach (gu h-iosal, t.d. 149).

¹⁴ LSMR ...d'eur *cara mu n̄i*; BG ...d'eur *cara mu n̄i*. Tha am facial seo, mar a nochdas e anns an LS, 'karrih,' nas fhaide na 'cara,' ged nach eil e soilleir dè tha an dà litir mu dheireadh ann an 'karrih' a' riochdachadh. Bhithheadh 'caraid' na bu nàdarra na 'cara' air an adhbhar sin. An abairt gu lèir a' ciallachadh, is dòcha, 'nach do dhiùlt dad do charaid.'

¹⁵ LSMR *ghon am bàs*; BG *do ghoin am bàs*.

¹⁶ LSMR *An uire dh'fhàg se 'na thùr*, agus chaidh *uire* a mhìneachadh mar 'liberality'. BG *An urra a dh'fhàg se na thùr*. Thathar a' leughadh a' chiad fhacal san loidhne an seo mar 'an uair' agus tha an cruth *hoore* soilleir anns an làmh-sgriobhainn airson an fhacail mu dheireadh san loidhne. Thathar a' dol le leughadh diofraichte an seo ach tha na tionndaidhean eile a cheart cho dòcha.

Mi choūpan smi charryd ghijl Naigh nach quīrrig fo skyl rūjin Bair ¹⁷ leūmb di gleh i vaighk Glaighk feyr shea ainsin doūŋn	9 Mo chompan is mo charaid ghaoil Neach nach cuireadh fa sgaoil ruin B' fheàrr leam do ghlèidh a mhac ¹⁸ Glaic fuair se anns an dùin ¹⁹
Eūmbig dhuinn oūysle ī Rosse Nach feid mi noish chūr sjiss Is quijh Leūmb. di ȝull eig S mish no deihi gin friise	10 Iomadh dhuine uasail an Ros Nach faod mi nis a chur sios Is caoidh leam do dhol eug Is mise nan dèidh gun phrìs ²⁰
Ni er vairrin. foohr Ynoisghaile Moir ī kail dom ri meuse Kainhord ī tloij Donill Gormb Is Royri ni koirn is na poose	11 Nì air mhaireann fir Innse Ghall Mòr an call dhomh ri m' aois Ceannard an t-sluaign Dòmhnaill Gorm Is Ruairidh nan còrn is nam pìos.
Ni err vairrin. Maighk vick Leoid Ttallaisker va road ni kleyre S i trah ī bi feher paitl Ra-ersher ī va tlajit ejl	12 Nì air mhaireann mac MhicLeòid An Talasgair bha ²¹ ròid na cléir San t-Srath a bha fear paitl An Ratharsair a bha an t-slait fhèil ²²

¹⁷ Tha BG agus LSMR a' tòiseachadh an loidhne seo le **Gair**. Dh'fhaodadh sin a bhith, ach ghabhadh a' chiad litir a leughadh mar 'B' – rud a bhiodh a' fàgail a' chiad fhacail mar **Bair** – rud a thigeadh dhan Ghàidhlig mar **b' fheàrr** seach 'geàrr'.

¹⁸ Tha an loidhne seo ann am BG mar **Goirid leam do ghleidh a mhac** agus aig LSMR mar 'S **geàrr liom** gun do ghléidh a **mhac**. Thathar a' déanamh dheth an seo (ge b' e ceart no ceàrr) gur e bean Alasdair mhic Mhurchaidh an *companach* aig toiseach a' cheathraimh agus gu bheil am bàrd a' bruidhinn air a mac (agus a mhac-san), Murchadh mac Alasdair mhic Mhurchaidh (seall ris na notaichean gu h-osal airson rann 9).

¹⁹ BG **Goirid leam do ghleidh a mhac**, A' għlax **fhuair sé** anns an dùn; LSMR 'S **geàrr liom** do ghleidh a **mhac** / An glac seo fuair sé anns an Dùn. Tha rùin aig BG cuideachd seach *riuin* agus dùn seach dùin ach tha coltas ann gu robh 'i' ga chomharrachadh anns an LS leis gun do chleachd MacRath an litir '3' no 'yogh' anns an dà fhacal sin.

²⁰ LSMR *Is iomadh duin-uasal an Ros / Nach faod mi nois chur sios / Is cubhaidh liom-s' do dhol eug/ is mis nan déidh gun phrìs*; BG *Iomadh duine uasal an Ros / Nach faod mi a nois a chur sios / Is cuimhne leams do dhol eug / Is mise 'nan dèidh gun phrìs*.

²¹ Dàrna loidhne seo aig Watson mar *An Talaisgeir bhudh ròid na cléir*. Ach tha va (airson *bha*) gu math soilleir anns an LS.

²² LSMR 'S an tràth a bhiodh am **foghar** paitl... agus ann an nota (td. 313) '**ra-fhèarsair**, good versifier, founded on fèarsa'; BG *San t-Srath do bhì an fear paitl; An Ratharsair bha an t-slait fhial*.

Ni er vairrin. Eachin oig Maighk Ellen ni shoil sni poose No Rehil. vehr doūyn Vūirph No Donill Gormb toir di phyl	13 Nì air mhaireann Eachann Òg Mac Ailein nan seòl is nam pìos No Raghnall, fear Dhùin Bhuirbh ²³ No Dòmhnull Gorm, tòir de phill ²⁴
Eūmbig karrid chajj voūymb Vo feihinss koūyrt is loine Gad hairli mi noighk gin chūirmb Mi ʒhoigh ī shea bhūrn ri oale	14 Iomadh caraid chaidh bhuaim ²⁵ Bhom faighinn-sa comfhurt' is lòin ²⁶ Ged thàrlaidd mi nochd gun chuirrm Mo dheoch is e bhùrn ri òl
ta mi gin aijr gin noūhnd Mi laūh Loumb ra dull i kūhirt Veid choisk mish ni kaigh ʒheūjinn na ait noighk bhūirt	15 Tha mi gun aighear, gun shunnd ²⁷ Mo làmh lom ri dol a chùirt A mheud 's a chosg mise air chàich Gheibhinn na àite nochd bhùirt ²⁸
Di bi oistni da mi ʒhōjn Gin chostnū er mhuij no toore Da ni chran cha duggis foūyhn. Bannss Loūhng agas fyne	16 Do bhi osnaich dha mo dheòin ²⁹ Gun chosnadhbh air muir no tir Dhan a' chrann cha tugas fuinn ³⁰ B' annsa long agus fion
Sminnig di ʒhoal mi saūse Di nÿne is meilsh hig vo raijk Vo skūir mi skrywig ni troisk Noighk cha njigh mi ʒhoagh plank	17 Is minig do dh'òl mi sabhs Dhen fhion as milse thig bhon Fhraing Bho sguir mi sgrìobhadh nan trosg Nochd chan fhiach mo dheoch plang ³¹

²³ BG Raoghalt; LSMR, Raoghalt. Chan eil ‘t’ idir follaiseach anns an LS, tha e nas coltaiche ri puinge-giorrhachaidh. Agus, b’ e ‘Raghnall’ a bh’ aig daoine air an duine seo. Seall an nota gu h-ìosal.

²⁴ Seo aig BG do bhrigh rudeigin mar ‘tilleadh le creach?’ Air chur dhan Bheurla le MacGill-Eain mar ‘nor Donald Gorm who turned a rout’ (Gillies 1985: 201). Ach am faodar a leughadh mar ‘tòrr de phile’, a’ ciallachadh rudeigin mar ‘bàrr a’ chàirm’ – sin gur e Dòmhnull Gorm a b’ àirde, a b’ uaisle dhìubh uile anns a’ cheathraimh ud? Tha am facal Beurla ‘pile’ (càrn) air a thoirt dhan Ghàidhlig mar fhacal-iasaid ‘pile’. Cluinnear seo an Gàidhlig Nis is bha seo an Gàidhlig taobh siar Rois cuideachd (Wentworth 2003: 574).

²⁵ LSMR *Is iomadh caraid chaidh bhuaum*.

²⁶ BG, *Bho'm faighinn-se cuairt is lòn*; LSMR, *Bho'm faighinn-s' cuairt is lòn*. Dh’obraicheadh ‘cuairt’ ged a thathar a’ dol rathad eile an seo. Airson ‘comhfhurt’ air thogail o thir-mhòr Siorrachd Rois, seallaibh Wentworth (2003: 152).

²⁷ BG *Tha mi gun aighear gun fhonn*.

²⁸ Gum biodh daoine a’ fanaid air. Seall Dwelly, ‘cùis-bhùirt’.

²⁹ LSMR *Do bhith iastnach de mo dheòin*.

³⁰ BG *Do na Crann cha tdugas fonn, B' annsa team long is fion*;

³¹ BG ‘S minig dh’ òl mi sause de’n fhion...; cha bu toil le MacPhàrlain (LSMR, 313) trosg, is e ga mhíneachadh mar ‘t + rosg’, ag ràdh gur ann do ‘rosg’ no ghnè-sgrìobhaidh a bhuineadh seo. Ach tha e gu math soilleir, mar a mhòthaich Watson (1917-18: 73-4) agus MacGill-Eain (Gillies 1985: 203) gur e iasg a bh’ anns an trosg seo. Bha am bàrd air a bhith an ceann gnìomhachas an eisg ann an Leòdhas (seall gu h-ìosal). Is e seann airgead Albannach (ro 1707) a bh’ ann am *plang* anns nach robh mòran luach. Seallaibh *Dictionar o the Scots Leid*, fo na cinn-fhacail ‘plak’ agus ‘plack’ (DOST). Tha abairt a’ cleachdadh an fhacail seo fhathast ann an dual-chainnt Leòdhais (Nis), ‘chan fhiach sin plang’, airson rud anns nach eil luach sam bith.

- Bibi mi nish ra mi veoh
 Eg Shoirris Oig i kain. bhūird
 Lea klarsich gi ghaūin. dhain
 Oalimb gigh trah lain i chuirn
- Ni ir va mi ghroigh ni chūirt
 Nach feihim mūirn vo ni mrai
 Di ȝhi snach heil mi   kroy
 Shea ȝheūhim foūh er son ghraȫ
- Ffeihlimhir leophir bain
 Ains ī gleihmir gigh la tuigks
 Gigh ūre gi bi-mir ī ghuistni
 Ochadoin is mi fo hurss
- Tursigh dhūin etc.
- 18   Bithidh mi nis rè mo bheò
 Aig Seòras Òg an ceann a' bhùird
 Le clàrsach gun gabhainn dàin
 Òlaim gach tràth làn a' chùirn
- 19   Nuair a bha mo ghruidh sa chùirt
 Nach faigheam mùirn bho na mnai
 Do dhìth 's nach eil mo _____ cruidh³²
 Is e a gheibhim fuath airson ghráidh³³
- 20   Fòghlamair an leabhar bàin³⁴
 Anns an glèidheamar gach latha tuigs
 Gach uair gum bitheamar ag osnaich
 Ochadoin is mi fo thùrs
- Tùrsach dhuinn, etc.

³² Tha an làmh-sgriobhainn fhèin a' fagail beàrn an seo cuideachd. A rèir a' cho-theacs tha e an ire mhath soilleir gur e 'do dhìth 's nach eil mo bhod cruidh' a bhiodh ann.

³³ Dh'fhàg W.J. Watson rann 19 às uile gu lèir ann am BG agus cuideachd anns an alt aige roimhe sin anns an *Deò Gréine*. Thuit Watson gur e *Reliquae Celticae* an tùs a bha e a' cleachdadadh seach an làmh-sgriobhainn, ach bha an ceathramh seo a' nochdadadh an sin (MacBain & Kennedy 1894: ii.80). Tha a' chiad loidhne aig LSMR mar *Nior a bha mo ghnothuch 'na chūirt....*

³⁴ LSMR *Foghlamair leabhar bàin anns an gleidheamar gach latha an t-ùdhachd-sa....* Bha an leabhar bàin ga thugse mar a' Bhìoball (BG 324).

Notaichean mu phearsachan agus cuspairean anns na rannan

Rinn W.J. Watson (1917-18: 1923) agus Somhairle MacGill-Eain (Gillies 1985: 191-210) breithneachadh air bàrdachd Alasdair mhic Mhurchaidh agus gu h-àraid air an dàn seo agus bha iad a' beachdachadh air cò na daoine air an robh luaidh ann. Tha oidhrip ga dhèanamh an seo air beagan a chur ri obair nan sgoilearan sin ann a bhith a' mìneachadh aithnhe is co-theacs nam pearsachan agus cuid de na tèaman a tha a' nochdadhe san dàn.

- 1d **Mar Oisean an dèidh nam Fiann.** Tha fhios gu robh naidheachdan nam Fiann bitheanta mun àm seo am measg Clann Choinnich agus anns a' choimhairsnachd mun cuairt rè na seachdamh linn deug agus tha fianais ann on àm a dhearbas an leithid (MacCinnich 2010: 159–60, 179; MacCinnich 2004: 562–4; Ó Baoill & Bateman 1994: 100–102; LSMR, 167–9).
- 2a ...**Coinneach an àigh.** Coinneach Òg, Triath Chinntàile (c.1574–1611), ceannard 1594–1611. Ann am Beurla ‘Kenneth Mackenzie, 1st Lord Kintail’ (BG 6102, 326; Warrand 1965: 13–15). Tha an ceannard seo aithnichte ann an tùsan eile mar ‘Coinneach Òig’ agus is dòcha gur ann a’ cluich leis an ainm seo a bha am bàrd nuair a thug e ‘Coinneach an àigh’ air (MacCinnich 2004: 359–60; MacCinnich 2010: 152–3, 174).
- 2c **Làmh a mhalaire nan seud.** Tha fios gur ann mu mhalairet is saidhbhreas a bha an loihne agus cha robh uaislean na fine gann de ‘sheudan’. Chaochail Síne Ros, ciad bhean Choinnich fear Chinntàile ann an 1604 agus tha liosta air fhàgail na tiomadh deireannach mu chuid de na gnothaichean a bh’ aice. Am measg sin bha tiùrr uidheamachd-airgid (leithid spàinnean is truinnsearan) agus seudan: ‘acout[r]ymentis and ornamentiis of hir bodie...’ luach mìle not (MacCinnich 2004: 377). Tha liosta de sheudan agus de ghnothaichean eile a chaidh fhàgail aig Anna, ogha Choinnich, ri linn bàs a màthar, Margaret Seton, ban-iarla Siophoirt, ann an 1631 a’ toirt sealladh air cuid, co-dhiù, dhe na seudan a bha aca. Chaidh ‘ane casket of diamunds’ fhàgail aig Anna cuide ri ‘ane single [item?] w[i]t[h] nyne diamunds & four lesser’ agus ‘auchteen buttonns of gold & perls’, ‘ane string of counterfeit pearls’, agus ‘ane little chayne of agat[e]s & cornaline’ (AUL MS 3470/15/1/97, fol. 74).
- 2d **Fòigh / Faoigh.** Tha duilgheadas ann le leughadh an fhacail seo mar a chaidh a mhineachadh ann an nota 4, gu h-àrd. Ach, ma thèid gabhail ris gur e ‘faoigh’ no ‘faoigheachd’ a bh’ ann, b’ e cleachdadh a bh’ ann an seo a bha bitheanta air Ghàidhealtachd air a bheil luaidh an eachdraidh, bàrdachd is beul-aithris (Black 2008: 426; Black 2001: xxix–xxxii; Grant 1959: 260; Carmichael 1928: ii.287).
- 3a **Nì air mhaireann Cailein Ùr.** Seo Cailean Ruadh (neo Cailean Dearg), Triath Chinntàile agus ciad Iarla Siophoirt, 1597–1633 (BG 6106, 326; McGuire 2001:

288–9, 317–18). Rugadh Cailean mu 1597 no tràth ann an 1598 oir bha e bliadhna air fhichead a dh’aois, 21 Gearran 1618 (NAS RD 1/304, fol. 129r). Chaochail e 28 Cèitean 1633. Bha e aithnichte ann am Beurla mar ‘Colin Mackenzie, Lord Kintail, 1st Earl of Seaforth’ (Warrand 1965: 15–16; Mackenzie 1894: 223, 243–7; MacCoinnich 2004: 520).

- 4a **Nì air mhaireann Ruairidh Mòr.** Ruairidh Mòr MacCoinnich, fear ‘Ardfaillie’ agus ‘Redcastle’ c. 1548–1614. A rèir Watson (DG, 73) b’ e Ruairidh a’ Chòigich, an Taoitear Tàileach, a bha seo. Is math dh’fhaodite gu bheil sin ceart ach tha e nas coltaiche gur e fear Redcastle a bh’ anns an duine seo: fear a bha aithnichte mar ‘Rorie Moire’ ann an seann eachdraidhean a’ chinnidh. B’ e seo bràthair Chailein Chaim fear Chinntàile, agus le seo bràthair-athar Choinnich Òig Triath Chinntàile (†1611). B’ e Ruairidh Mòr, fear Redcastle, a bha an ceann feachdan Chlann Choinnich nuair a bha am bàrd na phàiste agus na dhuine òg. Dh’faodadh gur e sin a bha fa-near dhan bhàrd leis an abairt ‘bhrostaidh a bha trom dhuinn air thùs’ (rann 4b) – gu robh Ruairidh Mòr gam brosnachadh agus cruaidh orra nuair a bha iad òg. Chan eil teagamh gu robh Ruairidh Mòr soirbheachail an cogadh is an ceann armachd: rud air a bheil, is dòcha, an abairt ‘agus choisich len lainn dhuinn gach cùis’ (rann 4d) ag amas. Seo na cogaidhean a bh’ aig a’ chinneadh eadar c.1570 agus c.1600. Bha e beò gus an 29 Dàmhair 1614 agus b’ e Murchadh a mhac a lean e mar fhear Redcastle gu uaireigin mu 1638 (NAS B28/1/2; RSS vii: 2090; RMS v: 2362; MacPhail 1916: ii.36–7; Warrand 1965: 11, 68–72; Mackenzie 1894: 536; Adam 1991: 180).
- 5a **Nì air mhaireann Ruairidh Geàrr.** Ruairidh MacCoinnich fear a’ Chòigich, an Taoitear Tàileach, c. 1576–1626, bràthair do Choinneach, Triath Chinntàile (rann 2). Mas e bràthair-athar a bh’ ann an ‘Ruairidh Mòr’ (gu h-àrd, rann 4) feumaidh, a rèir inbhe nam priomh uaislean anns a’ chinneadh mar a tha iad air an òrdachadh an seo, gur e Ruairidh ‘Geàrr’ seo Ruairidh MacCoinnich fear Chòigich, aithnichte mar an Taoitear Tàileach. Ged nach eil fianais eile againn mun fhar-ainm ‘Ruairidh Geàrr,’ tha an abairt a th’ againn anns an treas loidhne dhen rann seo ‘laoich nach gèilleadh ach san chòir’, na chomharra (is dòcha) air a’ chliù a choisinn an Taoitear Tàileach gus a bhith a’ dol gu lagh (seall an nota gu h-iosal). Le seo, ghabhadh e a ràdh gur e seo bràthair-athar Chailein Ruaidh (ciad iarla Siophoirt) agus b’ esan bha riaghlaigh na h-oighreachd do Chailean Ruadh as a leth 1611–17, gun do ràinig Cailean aois-inbhe. Bha e aithnichte ann am Beurla mar Sir Roderick Mackenzie of Còigeach, Tutor of Kintail. B’ e ogha dha Ruairidh seo a’ chiad iarla Chrombaidh (Mackenzie 1894: 549–50). Ach bha Watson dhen bheachd gur e fear ‘Roderick Matheson’ a bha seo (BG 6114: 326). Lean Somhairle MacGill-Eain a’ bheachd gur e aon de Chlann Mhic Mhathain a bh’ ann an Ruairidh Geàrr seo ged a bha e teagmhach leis gu robh: ‘a great social disparity ... between the Mathesons ... and the chiefs of Kintail’ (Gillies 1985: 196–8). Ghabhadh togail air teagamhan Shomhairle agus a ràdha gur e fear de dh’uaislean Chlann Choinnich a bh’ ann an Ruairidh Geàrr seo.

- 5b **Laoch nach gèilleadh ach san chòir.** Ma thèid gabhail ris a' bheachd gur e Ruairidh Gearr seo 'Roderick Mackenzie Tutor of Kintail' (gu h-àrd) a bha an ceann feachdan Chloinn Choinnich ann an cogaidhean, rianachd agus lagh eadar 1611 agus c.1620 tha an abairt 'laoch nach gèilleadh ach san chòir' gu math freagarrach. B' e Ruairidh MacCoinnich, an Taoitear Tàileach a bha a' làimhseachadh rianachd oighreachd Dhubhaird eadar c.1618 agus 1626. Bha buaireadh aig Clann MhicGhill-Eathain, anns an Iuchar 1620 le Clann Mhic Néill Thaighnis (is iadsan ag obair as leth MhicCailein Mhòir) mu fhearrann an Eilean Diùra. Rinn Eachann MacNéill, fear Thaighnis, gearan gu robh Clann Ghill-Eathain a' bagairt fòirneirt nan aghaidh agus gu robh an Taoitear Tàileach a' maoidheadh cumhachd an lagha nan aghaidh: '...one promising to furneis thame forceis and the uther to furneiss thame law...' (*RPCS* xii: 340–41).
- 6a **Smuaineamaid air ceannard an tùir bhon d'fhuaras mùirn is mi òg.** Alasdair MacCoinnich fear Farabhraoin, c.1550-c.1620. Seo beachd Watson agus chan eil adhbhar ann ceist a thogail mura sin (BG 6118, 327). Thàinig Alasdair MacCoinnich a-steach air oighreachd athar, Murchadh fear Farabhraoin mu 1583 (*RMS* v: 507). Chaochail e uaireigin eadar 1615 agus 1620 (Warrand 1965: 142–4; Mackenzie 1894: 513–4). Is e a mhac Iain a lean e anns an oighreachd sin (1620–1644). 'S math dh'fhaoidte ma fhuaire am bàrd 'mùirn bhuaithe is e òg' gu robh Alasdair fear Farabhraoin na oide no na chodhalta dhan bhàrd. Bha daltachas bitheanta am measg a' chinnidh seo (MacCoinnich 2010b: 40–44). Tha cèis an tùir a thog teaghlaich Farabhraoin uaireigin mu 1543 fhathast slàn. Chithear seo air làrach-lin CANMORE (<<http://www.rcahms.gov.uk/>> àireamh 12479).
- 7a **Nì air mhaireann mac Ruairidh fhèil.** Coinneach MacCoinnich, fear Dhabhach-Moluag, c.1568–1619. B' esan Coinneach mac Ruairidh 'ic Alasdair 'ic Choinnich a' Bhlàir. Chaochail athair mu 1570 agus thàinig Coinneach a-steach air oighreachd Dhabhach-Moluag ann an 1588, nuair a bhiodh e, is dòcha, air aois-inbheach a ruighinn. Bha Coinneach Dhabhach-Moluag seo ann an cuideachd fear Chinntaile gu math tric (Munro 2005: 286; Warrand 1965: 97–8). B' e piuthar Choinnich seo, nighean le Ruairidh fear Dhabhach-Moluag, a bha pòsta aig Murchadh fear Aicheallaithd († c.1609×1611) agus a bha na màthair don bhàrd, Alasdair mac Mhurchaidh. Ghabhadh a ràdh, le seo, gur e Coinneach, fear Dhabhach-Moluag, a bu choltaiche na beachd Watson, gur e Murchadh, dàrna fear Redcastle, a bh' ann a chaochail c.1638 (BG 6126, 327; Warrand 1965: 70, 132; Mackenzie 1894: 500). Phòs Coinneach, fear Dhabhach-Moluag, Cairistiona Ros, bantrach dha Dàibhidh Chalmer uaireigin an deidh 1592 (Adam 1991: 155). Bha Coinneach, le seo, pòsta aig màthair-chèile a' bhàird againne (seall ri nota 9a, gu h-iosal).
- 7c **...fear taigh Chillechriosd.** Coinneach MacCoinnich fear Chillechriosd, c.1560–1615. Phòs Coinneach Jonet Gray ann an 1587 (BL Add Ch. 62137).

Bha Coinneach, fear Chillechriosd, cuideachd air aon dhan chinneadh a rinn barantas airson fiachan Choinnich, Triath Chinntàile, an deidh bàs an Triath sin, gu Sir George Hay, 4 Lùnastal 1611 (NAS RD 1/192 fol. 305r). Chaochail Coinneach, fear Chillechriosd, uaireigin eadar 2 Sultain 1615 agus 24 Cèitean 1616 (BL Add. Ch. 62159, 62161). B' e Alasdair, mac do Choiyneach seo, a lean athair anns an fhearrann sin (BL Add Ch. 61583; BL Add Ch. 62164). Chaochail Alasdair, fear Chillechriosd seo, ro 1635 nuair a thàinig a mhac, Coinneach eile, a-steach air oighreachd Chillechriosd (BL Add Ch. 61628; Warrand 1965: 109–10; Mackenzie 1894: 506).

- 8a **...iar-ogha Eachainn fheil.** Alasdair MacCoinnich, fear Gheàrrloch, chaochail 1638. Tha Watson (BG 6126, 327) a leughadh seo mar ‘*aon ogha*’. Ach ma thèid a leughadh mar ‘*iar-ogha*’ (seall ris an nota gu h-àrd is ris a’ chraobh-sloinntearachd) bhithheadh an abairt seo a’ freagairt air Alasdair seo, *iar-ogha Eachainn Ruaidh*, ciad fhear Gheàrrloch. Agus chan e sin a-mhàin ach bha ceangal pòsaidh eadar bràthair diolainte Alasdair fear Gheàrrloch agus nighean leis a’ bhàrd againne, Alasdair mac Mhurchaidh, fear Aicheallaidh, agus is dòcha ceangal pòsaidh eile eadar nighean leis a’ bhàrd agus Eachann, mac Iain Ruaidh Gheàrrloch. Phòs cuideachd mac a’ bhàird, Murchadh fear Aicheallaidh, Iseabail, nighean le Alasdair fear Gheàrrloch (Warrand 1965: 133; Mackenzie 1894: 420, 506-507). Bha grunnan cheanglaichean dàimh is pòsaidh, le sin, eadar teaghlaich a’ bhàird agus teaghlaich Gheàrrloch.
- 8d **An uair a dh'eug se na thùr.** Chan eil am facal mu dheireadh seo cinnteach: dh’fhaodadh gur e ‘tir’ a th’ ann seach ‘tùr’. Ach bhiodh ‘tùr’ gu math freagarrach ann an Cinncoille (?) no ‘Kinkell’ oir chaidh túr-còmhnaidh a thogail an sin le teaghlaich Gheàrrloch an taobh sear Rois uaireigin eadar 1594 agus 1614 (Munro 2005: 286; Mackenzie 1894: 407). Chithear fios mun dùr seo air làrachlin CANMORE (<<http://www.rcahms.gov.uk/>> aireamh 12823).
- 9a **Mo chompan is mo charaid ghaoil.** ‘Cristiane’ (?) Chalmer, bean Alasdair Mhic Mhurchaidh. Cha robh cinnt mu ainm bean Alasdair ach direach gur e nighean Dhàibhidh Chalmer a bh’ innte (Mackenzie 1894: 506; Warrand 1965, 130-3). Bha Watson (BG 6130, 327) a’ smaoineachadh gur e aon de theaghlaich Gearrloch a bh’ anns an ‘compan’ ach theirinn-sa gur e an ‘compan[ach]’ seo cèile Alasdair. B’ e Seansailear ann an Sgìr-Easbaig Rois a bh’ ann an athair-cèile a’ bhàird, Dàibhidh Chalmer, air a bheil lorg ann an clàraighean c.1560–1590. Bha pìosan fearainn aig Chalmer ann an Ormond, Castleton, Suddie, Belmaduthie & Achterflo anns an Àrd Mheadhanach (an t-Eilean Dubh) ann an Sgìre Rois. Phòs Dàibhidh Chalmer agus Cairistiona, nighean Alasdair Ros, Tighearna Bhaile Ghobhainn, ann an 1586 (Adam 1991: 155). Chaochail Chalmer air 18 Dàmhair 1592. Tha tiomnidh-deireannach Dhàibhidh Chalmer a’ toirt iomradh air dà nighean, ‘Elspet’, an tè a bu shine a bha an dùil ri pòsadh fear leis an ainm John Chalmer nuair a ruigeadh i aois-inbhe, agus ‘Cristiane’ an nighean a b’ òige. Is math dh’fhaoidte gur e Cristian (Cairistiona) seo a phòs

Alasdair mac Mhurchaidh fear Aicheallaith – uaireigin mu 1606 (?) ged nach eil cinnt ann (NRS CC8/8/25/270. BL Add Ch. 61304, 61636, 61371, 61375, 61693, 61695). Dh’fhaodadh gu bheil am bàrd a’ moladh a bhean, Cairistiona, an seo airson a bhith tostadh agus a mhac anns an aona rann (9c, gu h-iosal). Mar seo ghabhadh beachd a chur air adhart gur ann mu mhaoi agus mu mhac a’ bhàird, Murchadh, a lean e mar fhear Aicheallaith, a tha an rann seo.

- 9cd **B’ fheàrr leam do ghleidh a mhac, glaic fhuair se san dùin.** Murchadh Mòr MacCinnich, fear Aicheallaith (c.1606–c1688), mac a’ bhàird (agus a chompanach, Cristiane Chalmer). Chan eil cinnt mu aithnne a’ phearsa anns an loidhne seo agus cha robh beachd idir aig Watson agus MacGill-Eain. Ach ghabhadh argamaid a dhèanamh stèidhichte air an fhiosrachadh ùr ann am mionach a’ phàipeir seo gur e seo Murchadh Mòr, mac Alasdair mhic Mhurchaidh (no mac ’ic Mhurchaidh), fear Aicheallaith a thàinig a-steach air oighreachd athar c.1643. Ma bha athair na sheann aois, 1639–1643, agus ma chaill teaghlaich Aicheallaith oifis siamarlan Leòdhais mun àm sin (faic gu h-iosal), dh’fhaodadh gu robh Alasdair mac Mhurchaidh iomagaineach gun cailleadh a mhac seasamh agus inbhe aig cùirt a’ chinn-cinnidh. Bha Murchadh mac ’ic Mhurchaidh pòsta dà thrub: aig Iseabail nighean Alasdair fear Gheàrrloch agus an dèidh sin aig nighean le Eachann MacCinnich fear Farabhraoin (Warrand 1965: 133; Mackenzie 1894: 506–7). Chan eil lorg air bliadhna a bhàis agus bha Murchadh, ‘old Achilty’, fhathast beò 15 Dùblachd 1685, nuair a sgriobh e litir (am Beurla) gu fhear-lagha (NLS MS 1315 fol. 1). Tha Ó Baoill & MacAulay a’ cur bliadhna bàis Mhurchaidh gu mu 1689, agus tha lorg aca sin air dà-dhàn-deug a rinn e (2001: 24–5). Airson beachd air bàrdachd Mhurchaidh seallaibh ri leabhar Thomson (1989: 112–15).
- 10ab **Iomadh dhuine uasail an Ros, nach faod mi nis a chur sìos.** Tha e soilleir gu robh cultar is cleachdadh de sgeigearachd is eirmseachd-chainnt a’ dol eadar Alasdair is a cho-aoisean ann an Siorrachd Rois. Tha an iomradh seo a’ caoidh na feadhna a shiubhail agus toirt dhuinn sealladh air a chleachdadh fhèin mar bhàrd: cha b’ urrainn dha nis bhith a’ dèanamh aoir orra no iadsan air-san. Chithear boillsgidhean eile de shaoghal nam bàrd ann an rann 7, ‘beum fo theud’ agus an iomradh air ‘ròid na clèir’ an rann 12. Tha sealladh beag air Alasdair fhèin mar bhàrd an rann 18 (seall an nota gu h-iosal).
- 11c **Ceannard an t-slaugh Dòmhnull Gorm.** Is e seo Dòmhnull Gorm ‘Mòr’, ceannard Dhòmhnullaich Shlèite bho c.1574 gu 1616 (BG, 327). Chan eil teagamh nach robh e an ceann sluaigh, mar a tha an rann ag ràdh, ann an Èirinn anns na 1590an. B’ e mac a bhràthar a lean e mar cheannard Dòmhnullaich Shlèite. Is e seo ‘Sir Donald Gorm Macdonald’ neo Sir Dòmhnull Gorm Òg eile a bha an ceann a’ chinnidh bho 1617 gu 1643: seall gu h-iosal, loidhne 13d (Mackenzie 1903: 206, 268; Macdonald & Macdonald 1896–1904: iii.27–54; Nicolson 1994: 51; Gregory 1881: 261–2, 412).

- 11d **Ruairidh nan còrn is nam pìos.** Is e seo Ruairidh Mòr MacLeòid, ceannard Leòdaich Dhùin Bheagain, na cheannard, c.1562–1626. Bha Ruairidh Mòr gu math dlùth do MhacChoinnich o mu 1613 gu àm a bhàis, 1626. Bhàsaich e is e a' frithealadh Cailean Ruadh Iarla Siophoirt aig 'Chananaich, agus 's ann an sin a tha e air adhlacadh, agus tha (no bha) leac-uaighe Ruairidh Mòr ri fhaicinn an sin (Macdonald 1902: 708–9). Lean a mhac, Iain Mòr MacLeòid, e le ceangal do Chlann Choinnich (bha Iain Mòr pòsta aig piuthar MhicChoinnich) agus bha Iain Mòr a' páigheadh peinnsean do Chailean gus a' chùis a riochdachadh aig cùirt an righ ann an Sasainn, 1628 (Warrand 1965: 18; Mackinnon & Morrison 1968–1976: i.99–127; MacCoinnich 2002: 148–9). Tha dealbh agus cunntas mu chòrn Ruairidh Mhòir ann an alt le F.T. Macleod (1913: 110, 115–18).
- 12a **Nì air mhaireann mac MhicLeòid; an Talasgair bha ròid na clèir.** Bha bràthair aig Ruairidh Mòr, Alasdair MacLeòid fear Thalasgair c.1570–1626. Bha e pòsta an toiseach aig Marjory NicChoinnich, nighean le Ruairidh Mòr, fear Redcastle (Warrand 1965: 69). Phòs e Mairead NicFhionghain, nighean Lachlann fear Srath Shuardail, mar dhàrna bean mu 1620 agus bha Mairead seo beò na banstrach às a dhèidh. B' e Uilleam, mac le Alasdair bhon a' chiad bhean, Marjory, am mac a bu shine, agus b' e Uilleam seo a ghabh uallach ceann-crìoch athar. Ach air adhbhar air choreigin cha tāinig Uilleam a-steach air fearann Thalasgair. Bha Uilleam na fhear taca ann am 'Ferinlea' agus chaidh Talasgair a bhuiileachadh air bràthair-athar: Ruairidh mac le Ruairidh Mòr Dhùin Bheagain (Mackinnon & Morrison 1968–1974: ii.1–5, iii.7–9; NAS RD1/510, fol. 279v; NAS RD1/531, fol. 315v).
- 12c **San t-Srath a bha fear pailt.** Lachlann MacFhionghain fear Shrath Shuardail, riaghlaigh 1581–c.1616. Thāinig Lachlann a-steach air oighreachd Shrath Shuardail bho athair (Lachlann eile) air 20 Giblein 1581 agus chaochail e uaireigin ron Lùnastal 1616. Chaidh oighreachd Shrath Shuardail a bhuiileachadh an uairsin air Lachlann MacFhionghain eile le 'sasine' dhan oighreachd sin, 10 Màrt 1617 (NAS GD 1/400/2/3; NAS NP 1/67A, fol. 111). Chaochail an dàrna Lachlann seo uaireigin eadar 1626 agus 1633. B' e 'John Mackinnon' a bha na uachdarain ann an Srath Shuardail ann an 1633 (NAS E 60/7/3; NAS RD1/510, fol. 279v).
- 12c **Ratharsair a bha an t-slait fhèil.** Faodaidh gum b' e ceannard teaghach Ratharsair a bha seo mar a smaoinich Watson – Gille Calum Garbh mac Alasdair mhic Gille Chaluim ceannard Ratharsair, 1596–c.1616. Rinn fear Ratharsair e fhèin dàn a' moladh fialaidheachd chàich: 'Na trì làmh bu phailte' (BG 236–7). Fhuair 'Malcolmus Makalle[s]tar vc Gillechallum' dlighe bhon righ airson oighreachd Ratharsair, 20 Iuchar 1596 agus chaochail e eadar 1611 agus 1616 (bha 'Malcolm' anns a' Bheurla a' dol gu 'Gille Caluim' anns a' Ghàidhlig a rèir choltais). Bha sliochd MhicGilleChaluim a' gabhair ri Clann Choinnich mar uachdarain thar fearainn Ratharsair bho 1609 air adhart. Chaidh oighreachd Ratharsair a bhuiileachadh air mac GilleChaluim, 'Alexander MacGillichallum of

Raasay', 25 Samhain 1617, le cead bhon uachdaran, Cailean Ruadh Iarla Siophoirt, agus lean Alasdair mar cheannard Ratharsair gu uaireigin eadar 1635 agus 1643 (NAS PS 1/68, fol. 198r; NAS GD 128/23/2; NAS RS 37/1, fol. 19; NAS RS 37/5, fol. 265v; Mackinnon & Morrison 1968–76: iv.41–2. Mackenzie 1889: 349–69).

- 13a **Nì air mhaireann Eachann Òg.** Is e Eachann Òg MacGill-Eathain fear Dhubhaird a bha seo (c.1583–1623), mac Lachlann Mòr MhicGill-Eathain. B' i Seònaid NicChoinnich, nighean Chailein Chaim agus piuthar Choinnich Òig, Triath Chinntaile, a bha na màthair do Eachann Òg (Warrand 1965: 13). B' e Ruairidh MacCóinnich, an Taoitear Tàileach (agus oighre), a bha a' riaghlaigh oighreachd nan Leathanach eadar 1617 agus 1630 air thàillibh nam fiachan a bh' air oighreachd Dhubhaird (RPCS xi: 85–6, 382, 405; RMS vii: 589, viii: 536–7).
- 13b **Mac Ailein nan seòl is nam pìos.** B' e seo ‘Donald mac Allann vc Ane Captain of Clanranald’ (Dòmhnull mac Ailein mhic Iain Mhùideartaich) a bha an ceann Clann Raghnaill c.1593–c.1618. B' e Iain Müideartach, a mhac, a lean e mar cheannard a' chinnidh an deidh a bhàis, 1618 (Gregory 1881: 396, 404, 408; Macdonald & Macdonald 1896–1904: ii.303–18).
- 13c **No Raghnall, fear Dhùin Bhuirbh.** Raghnall mac Ailein mhic Iain Mhùideartaich alias Raghnall MacDòmhnaill alias ‘Ranald Macdonald’ ann an Caisteal Bhuirbh Beinn nam Faogha (fl. c.1570–1636). Is e ‘Borgh’ a tha sgriobhte air a' mhapa a-nis, taobh an iar-dheas dhen eilean. B' e Raghnall seo bràthair do Dhòmhnull mac Ailein, ceannard Chlann Raghnaill. Fhuair e (‘Ronaldus mc Eane in Castell Wirrie infra insulam de Wist’) cead maitheanais bhon righ airson casaidean muirt, 24 Gearran 1618. Bhathar a' cur às leth Raghnaill gun do mhurt e ‘Alexander roy mc Donald Roy vc Innes’ (NAS PS 1/88, fol. 109). Thug Mgr Dòmhnull Caimbeul, fear Bhàrr Breac, Clann Raghnaill gu lagh, 12 Iuchar 1622, agus bha ‘Ranald mcRanald of Castell Wirive’ am measg na feadhna a bha fo chasaidean aige (NAS JC 2/6/91). Chaidh Raghnall air ceann gnothaich às leth a' chinnidh gu MacAoidh agus gu MacCoinnich Chinntaile anns an Dùblachd 1623 (Fraser 1883: ii.48). Thug Iain Müideartach, ceannard Chlann Raghnaill, dlighe do ‘...Ronnald McDonald off Castle Worffe my uncle...’ a bha a' buileachadh pìos fearainn ann an Arasaig do Raghnall, 12 Lùnastal 1625. Chaidh an dlighe seo bho 1625 a cheadachadh, no dhearbadh, le Cailean Ruadh MacCóinnich, Iarla Siophoirt a bha na uachdaran air fearann Arasaig aig an àm, 4 Màrt 1633 (NAS GD 201/1/36). Bha Raghnall cuideachd mar fhianais do dhlighe a rinn Cailean Ruadh do dh’Iain Müideartach ann an taigh MhicChoinnich an Dùn Èideann anns an Lùnastal 1627 (NAS GD 201/1/16; Macdonald & Macdonald 1896–1904: ii.345–8).
- 13d **No Dòmhnull Gorm, tòir de phil.** Sir Dòmhnull Gorm Òg fear Shlèite, ceannard 1617–1643. Is iongantach mura h-e seo an duine air a bheil an loidhne a' bruidhinn, ged is ma dh’fhaodte cuideachd gu bheil e a' toirt iomradh air

bràthair-athar: an Dòmhnull Gorm Mòr a chaochail mu 1617, seall gu h-àrd, rann 11 (Ó Baoill & Bateman 1994: 66, 100–104; Macdonald & Macdonald 1896–1904: iii.54–7; Nicolson 1994: 77). Tha brìgh an abairt seo, ‘tòir de phill’, rudeigin doilleir (seall nota 24 gu h-àrd).

- 17a **Is minig do dh’òl mi sabhs.** Bha Watson is MacGill-Eain dhen bheachd gur e seòrsa de chòcaireachd spaideil le fion a bh’ ann an seo (Watson 1917–18: 73–4; Gillies 1985: 203). Is dòcha gur e, ach tha am falal ‘sabhs’ cumanta ann an Leòdas – m.e. ‘sabhs-cudaig’ direach a’ ciallachadh am bàrn anns an tig iasg, leithid cudaig no saoidhean, a bhruch: seòrsa de bhrot-èisg. Chithear seo cuideachd ann am faclairean Dwelly agus MacLennan. Is dòcha gur e bhith a’ ceangal co-luadar na malairt eadar fion is iasg a bha fa-near dhan bhàrd (seall gu h-iosal).
- 18b **Aig Seòras Òg an ceann a’ bhùird.** Seòras MacCoinnich, Triath Chinntàile agus 2a Iarla Siophoirt, c.1605–1651. Thàinig Seòras a-steach air oighreachd a bhràthar, Cailean Ruadh, ann an 1633. B’ ann mar ‘Seòras Donn, mac Choinnich Òig, Iarla Siophoirt, uachdaran Chloinn Choinnich’ a chaidh ainmeachadh ann an Leabhar Chlann Raghnaill (MacBain & Kennedy 1894, ii. 176). Is e ‘George Mackenzie, 2nd Earl of Seaforth’ a bh’ air anns a’ Bheurla. Chaochail Seòras anns an Òlaind, 1651, is e a’ frithealadh Teàrlach II (Warrand 1965: 18–19).
- 18c **Le clàrsach gun gabhainn dàin.** Bha clàrsair a’ frithealadh ceannard Chloinn Choinnich roimhe seo, is iomradh air fear ris an abrar ‘Mac an Rangan’, an Clàrsair, a’ tadhal air Cailean Càm fear Chinntàile mu 1569, agus bha clàrsair cuideachd aig Uilleam Dubh (5mh Iarla Siophoirt), iar-ogha ‘Sheòrais Òig’, ann an 1700–1710. Tha coltas, le seo, gu robh clàrsairean agus ceòl na clàrsach bitheanta am measg uaislean a’ chinnidh seo fad na siathamh is na seachdamh linn deug (Ó Baoill 2007: 195). Airson nan còrn às am biodh a leithid de chinn-cinnidh ag òl, seallaibh ris an nota ceangailte ri loidhne 11d, gu h-àrd.
- 19a **Nuair a bha mo ghruaidh sa chùirt.** Faodar a bhith cinnteach gu robh Alasdair eòlach air ‘cùirt’ no lùchairtean Shiophoirt aig Brathann agus a’ Chananaich. Bha e eòlach air a’ bhaile mhòr cuideachd. Tha lorg air Alasdair mac Mhurchaidh an Dùn Èideann an ceann gnothaich ann an 1620, 1625, 1628, 1630 agus 1632. Bha taigh aig Siophort fhèin ann an Dùn Èideann mun àm seo cuideachd (NAS AC 7/2, fol. 94; NAS RD 1/434, fol. 56v; NAS RD 1/451, fol. 96v; RPCS (2nd ser) ii: 623; NAS GD 201/1/16).
- 19c **Do dhìth ’s nach eil mo _____ cruaidh.** Dh’fhàg MacRath fhèin beàrn an àite aon fhacail anns an treas loidhne na làmh-sgrìobhainn. Bha seo aig MacBain & Kennedy ann an *Reliquae Celticae* (1894: ii.80) agus bha e aig MacPhàrlain na leabhar *LSMR* cuideachd, ged nach do lion iadsan a’ bheàrn. Cha do leig Watson idir guth air gu robh an leithid de rann ann, an dà chuid anns an alt aige

anns an *Deò Gréine* no anns an leabhar aige *Bàrdachd Ghàidhlig*. Airson beachd air seo, seallaibh gu h-iosal.

- 20a **Fòghlamair an leabhar bàin.** Bha ‘bàn’ cumanta a rèir notaichean Watson (BG) agus MacPhàrlain (LSMR) airson rud naomh. Shaoileamaid le seo gur ann air a’ Bhìoball a bha am bàrd a’ bruidhinn nuair a chaidh an dàn seo a dhèanamh eadar 1639 is 1643. Rinn Uilleam Ó Dómhnaill eadar-theangachadh air an Tiomnadh Nuadh o Ghreugais gu Gàidhlig na h-Èireann ann an 1602 (Caball 2010: 208-213). Cha deach mòran feum a dhèanamh de Bhìoball Ó Dómhnaill an Alba a rèir choltais ro dheireadh na seachdamh linn deug. Tha modh-sgriobhaidh LSMR na fhianais nach robh muinntir Rois eòlach air a’ Bhìoball Èireannach seo. Cha do dh’fhàs Biobaill Gàidhlig lionmhor an Alba gu fada an dèidh bàs a’ bhàird againne: Biobaill Bedell, 1685; Kirk, 1690; agus an Tiomnadh Nuadh, 1767 (Meek 1988: 13-15). Mas ann tron Bhìoball a bha am bàrd Gàidhlig seo a’ gleidheadh ‘gach latha tuigs’, b’ ann tro mheadhan na Beurla a bha e a’ leughadh an t-soisgeil.

Tùs an teacsa agus an sgriobhaiche, Donnchadh MacRath

Rinn W.J. Watson, Calum MacPhàrlain agus Somhairle MacGill-Eain uile obair luachmhor air an dàn seo agus lùiginn clach eile a chàradh air a’ chàrn sin le beachdan agus fiosrachadh a dhùsgadh o sheann làmh-sgriobhainnean a chuireas ris an fhios a th’ againn mun bhàrd, Alasdair mac Mhurchaidh. Chaidh an dàn seo agus an trì eile a th’ againn bhon bhàrd a ghleidheadh dhuinn ann an *Làmh-sgriobhainn MhicRath* (aithnichte ann am Beurla mar *the Fernaig Manuscript*). Is e dà leabhran beag a th’ annta seo le mu 4200 loidhne de bhàrdachd – sin 59 dàin fada agus goirid mu phoileataigs (Seumasach), creideamh (Easbaigeach sa mhòr-chuid) agus fine. Buinidh cuid de na dàin ri sgìrean cho fada is farsaing ri Cataibh agus Earrá-Ghàidheal ach tha ceangal aig a’ chuid as mothà dhiubh do Shiorrachd Rois.⁹ B’ e seo cruinneachadh de bhàrdachd a thionail is a sgriobh Donnchadh MacRath, no Donnchadh nam Pios, eadar 1688 agus 1693 le grunnan dhàin bhuaithe fhèin agus o dhaoine eile. Ged a tha lorg againn, gu h-àraid o mheadhan na seachdamh linn deug air adhart, air tòrr de ghuthan Gàidhlig ann am bàrdachd, tha sgriobhainnean ann an Gàidhlig on linn seo fior ghann.

Agus chan e sin a-mhàin, ach nuair a tha sgriobhainnean againn o Ghàidheil nan linntein sin cha mhòr nach ann ann am modh-sgriobhainn na Beurla a tha iad air fad. Ged a b’ e Gàidhlig a bh’ air bilean nan Gàidheal b’ e a’ Bheurla a bha iad a’ sgriobhadh anns a’ bhitheantas (MacCoinnich 2008a). Agus tha seo fior mu Chlann Choinnich. Chaidh còrr math air fichead eachdraidh a sgriobhadh le buill Chlann Choinnich mun cuid fine agus sloinntearachd fhèin eadar c.1550 agus c.1730, agus bha iad sin uile anns a’ Bheurla air fad. Ghlèidh ceithir dhiubh sin criomagan beaga de dh’òrain Gàidhlig am measg na Beurla.¹⁰ B’ e an aon sheòrsa sgriobhadh a bh’ aca sin airson nam bloighean beaga de Ghàidhlig sa th’ againn ann an LSMR

bhon tàinig an dàm air a bheil an t-alt seo a' cuimseachadh. Chaidh aona dhiubh sin (eachdraidh fada am Beurla anns an robh 36 loidhnichean de Ghàidhlig), an 'Ardentoul MS', a sgriobhadh uaireigin mu 1680 leis an t-Urr. Iain MacRath (†1704), bràthair dha Donnchadh nam Pìos.¹¹ Bha cultar, mar seo, de labhairt na Gàidhlig ach sgriobhadh na Beurla na chleachdadh aca.

B' e am Proifeasair Dòmhnaill MacFhionghain (1885) a' chiad duine a dh'aithnich agus a cheangail an Donnchadh MacRath anns an làmh-sgriobhainn ri 'Donnchadh nam Pìos' a buhineadh do dh'Inbhir-Ionaid an Cinntàile, fear a bha na cheannard de Chloinn Mhic Rath. Chaochail Donnchadh nam Pìos seo uaireigin mu 1700. Chan eil adhbhar ann ceist a chur ro bheachd MhicFhionghain mu aithne Dhonnchadh MhicRath mar sgríobhaiche.¹² Is e dileab anabarrach luachmhor a tha taisgte an làmh-sgriobhainn MhicRath a thaobh cainnt, bàrdachd agus beachdan on àm. Faodar a bhith an ire mhath cinnteach gum biodh Donnchadh MacRath eòlach air teaghlaich a' bhàird, Alasdair fear Aicheallaigh, leis gu robh grunnan dhàin le Alasdair (agus cuideachd le Murchadh, mac Alasdair) aige na dhuanaire. Bhitheadh làn fhios aig MacRath cò mu dheidhinn a bha an dàm agus cò na daoine a bh' anns na dàin (ged a tha e nas dorra dhuinne; faic na notaichean gu h-àrd. Seall cuideachd dealbh 1, gu h-iosal, t.d. 148).

Agus chan e a-mhàin gu robh MacRath eòlach air teaghlaichean nan seòid a th' anns an dàm seo, ach bha dlùth chàirdeas aige ri grunnan dhaibh. B' iad pàrantan Dhonnchaidh Alasdair MacRath siamarlan Chinntàile (†1664) agus Mairead NicChoinnich (†1650) nighean do Mhurchadh MacCoinnich, treas fear Redcastle. Mar seo b' e iar-ogha dha Ruairidh Mòr MacCoinnich ciad fhear Redcastle (a bha ga mholadh ann an rann 4) a chaochail ann an 1615, a bh' anns an sgríobhaiche, Donnchadh MacRath (seallaibh ri dealbh 1, gu h-iosal). Agus bha luaidh cuideachd air teaghlaich Ratharsair anns an dàm againne (rann 12), teaghlaich aig an robh ceangal ri bean Dhonnchaidh.¹³ Tha e soilleir gur e duine beartach a bh' ann an Alasdair MacRath, siamarlan Chinntàile, athair Dhonnchaidh, oir chaidh a shaidhbhreas a mhineachadh na thiomnidh aig àm a bhàis ann an 1664.¹⁴ Agus bha Donnchadh fhèin, mar a bha athair roimhe, na shiamarlan an Cinntàile do Chloinn Choinnich bho mu 1664 gu timcheall air deireadh na seachdamh linn deug.¹⁵ Le sin bha làmh aig an sgriobhadair ann an riaghlaich oighreachd Chlann Choinnich, pàirt de sgiobaidd-riaghlaidh no *establishment* a' chinnidh sin, agus tha buaidh a' cheangail sin ri fhaicinn anns an dàm seo a thagh e airson a chuid leabhranan.

Cha chan daoine *Duanaire Chlann Choinnich* ri dà leabhran Dhonnchaidh, agus chan e sin buileach a th' annta, ach chaidh an cur air páipear an teis-meadhan 'impireachd' MhicChoinnich (a bha a' sineadh o Àrd Chanaich san ear gu Àrd Ùig Leòdhais gu siar) agus air a sgriobhadh le fear de Chloinn MhicRath Chinntàile aig an robh dlùth cheangal ri ceannardan Chloinn Choinnich. Chan e a-mhàin gu robh iad nan siamarlain, ach bha co-dhiù dithis de dh'iarlan Shiophoirt anns an t-seachdamh linn deug air an àrach fo chùram buill Chloinn MhicRath Chinntàile.¹⁶

Tha buil a' chàirdeis agus an dàimh seo soilleir anns an duanaire, le tòrr dàin a bhuineas do dhaoine uaisle Chloinn Choinnich anns an taghadh a rinn MacRath airson a chuid duanaire (eadar 15 agus 17 dàin a rèir ciamar a chunntas tu iad o LSMR). Tha grunnan de dhiofar pìosan bhàrdachd ann mu Chloinn Choinnich, am fear air a bheil sinn a' cuimseachadh ann an seo, an dàn 'saoghalta' a rinn Alasdair mac Mhurchaidh nam measg. Agus, coltach ris an sgrìobhaiche a ghlèidh e dhuinn, buinidh obair a' bhàird anns an dàn a tha fa-near dhuinn an seo do phoileataics agus gnothaichean saoghalta Chloinn Choinnich.

Cò am bàrd? Ceanglaichean teaghlach

Bheachdaich Dòmhnull MacFhionghain ann an 1885 gur e bàrd à Cinntàile a sgrìobh an dàn, fear a bha aithnichte mar 'mac Mhurchaidh mhic Iain Ruaidh' (Mackinnon 1885: 326–7). Ach chaith W.J. Watson gu tur an aghaidh seo is e ag ràdh gu robh 'mac Mhurchaidh mhic Iain Ruaidh' seo beò aig an àm cheàrr (rinn e dàn mu 1680) is mar sin nach b' esan a bh' ann, leis nach robh dòigh aige a bhith cruthachadh dàin aig an àm cheann dhen t-seachdamh linn deug. Agus b' e Watson a' chiad fhear a dh'aithnich gur e fear Aicheallaith a bh' ann an 'Alasdair mac Mhurchaidh'. Rinn Watson seo le bhith ceangal brìgh an dàin ri fiosrachadh mun phearsa eachdraidheil.

Lean Somhairle MacGill-Eain am beachd seo aig Watson, ach ged a mhìnich an dithis sin a' bhàrdachd cha robh cus fianais aig duine ma seach dhiubh mu Alasdair a thuilleadh air iomradh air mar fhear a bha a' sabaid ann an cogaidhean Chloinn Choinnich ri Dòmhnullaich Ghlinne Garadh mu 1600 (à eachdraidhean Chloinn Choinnich leithid eachdraidh Fear na Comraich).¹⁷ Agus, le bhith a' leantainn na bàrdachd a-mhàin mar fhianais, bha iad a' togail beachd (gun cus thaic o cheàrnaidhean eile) gu robh Alasdair ag obair às leth Siophoirt ann an Leòdhas. Bha iad dhen bheachd gu robh e an ceann gnothaichean anns an eilean agus gun deach Cailean, a' chiad iarla, a-mach air – gun do chaill Alasdair a dhreuchd ann an Leòdhas agus gu robh e air an t-sitig na sheann aois ach dìreach gun d'fhuair e cuireadh o Sheòras an dàrna iarla a thighinn gu cùirt – seo uile air fianais na bàrdachd fhèin a-mhàin (rann 14–19). Ach an robh Watson agus MacGill-Eain ceart creideas a chur ann am fianais na bàrdachd? Thathar an dùil tuilleadh fianais 'ùr' a thogail an seo a shoillsicheas an cinnt a th' againn mu aithne a' bhàird agus an cotheacs a bhuineas dha na rainn.

Cò direach a bh' ann an Alasdair mac Mhurchaidh air no 'Alexander Mackenzie of Achilty'? Bheir sùil air a' chraobh sloinntearachd aige (dealbh 2, gu h-iosal, t.d. 149) sealladh air a' cheangal-fala a bh' aige ri iar-shliochdan eile dhen chinneadh is dhen cheann-fheadhna. B' e mac do Choinnich a' Blàir fear Chinntàile (†1491) a bh' ann an Ruairidh Mòr, ciad fhear Aicheallaith (c.1585–1534), is bràthair do dh'Iain fear Chinntàile (†1560). Agus b' ann bho mhic an Ruairidh Mhòir seo a shealbhaich sliochdan Aicheallaith agus Farabhráoin de Chlann MhicChoinnich.

Bha an càirdeas fala air taobh nan athraichean air a dhol gu math fad a-mach ri latha Alasdair fhèin (b' esan iar-ogha Ruairidh Mhòir) ach bha fineachan leithid seo ag obair gu math cruaidh ann a bhith a' daingneachadh, ag ath-bheothachadh agus a' cumail a' chàirdeis. Bhiodh ceannard na fine a' stiùireadh (no a' feuchainn ri stiùireadh) chan e a-mhàin cò a bhiodh a chàirdean anns an fhine a' pòsadh, ach cò agus caite am biodh a' chlann anns an fhine air an àrach mar dhaltan (MacCoinnich 2010a: 40–44).

Agus chan e daltachas, ceanglaichean pòsaidh agus dlighean is chòraichean fearainn a-mhàin a bha na ceannardan a' cleachdad gus togail aonta is càirdeas air taobh a-staigh teaghlach ach cuideachd nan sloinntearachdan agus eachdraidhean Beurla. Is e bun seo gum biodh fhios aig daoine ann an saoghal Chloinn Choinnich air a' cheangal a bh' aca ris an fhine agus ri ceannas na fine, agus chaidh còrr math air fichead de na h-eachdraidhean Beurla seo a sgriobhadh eadar 1550 agus 1700 (MacGregor 2002, 2008; MacCoinnich 2010b). Cha b' e cur-seachad diòmhain a bh' ann idir ach fiosrachadh a bha iomchaidh do luchd na fine gus saoghal nam fineachan a thuigsinn agus seòrsa de *phropaganda* no *PR* airson na fine fhèin cuideachd. Agus cha bu bheag a chuireadh dàin agus bàrdachd 'fine' ann an Gàidhlig ris an seo cuideachd, leithid an òrain seo a rinn Alasdair a' moladh ceannas Chloinn Choinnich. Chan e sin a-mhàin ach chaidh òrdugh a' cheannais sin a chur an cèill bho na h-uaislean sìos mar a chithear anns an dàn seo: a' tòiseachadh leis na ceannardan agus a' dol a-mach an uairsin gu iar cheannardan agus càirdean phoileataigeach (seallaibh gu h-àrd, ri structair an dàin, agus ri dealbh 2, gu h-iosal).¹⁸

Ged nach eil lorg againn air ceangal fala ro làidir no ceangal daltachais eadar Alasdair agus ceannas Sliochd Chinntàile, chan eil teagamh ann gu robh iad gu math faisg air an cuid cinn-feadhna. Bha Murchadh, athair Alasdair, air a bhith na shearbhant no 'servitor' dha Choinneach fear Chinntàile suas gu mu 1606 (NAS RS 36/2, fol. 4). Bha Murchadh pòsta aig nighean le Ruairidh MacCoinnich fear Dhabhach-Moluaig, agus le seo bha Coinneach fear Dhabhach-Moluaig, a chaochail ann an 1619 (air a bheil luaidh ann an rann 7) na bhràthair-màthar do dh'Alasdair. Chaochail Murchadh, athair Alasdair, ann an 1609 a rèir aon chunntais ged a tha iomradh ann gu robh Murchadh beò co-dhiù gu mu 1612 (Warrand 1965: 98, 132; NAS CC 19/1/1, fol. 22). Ach ged nach eil lorg air dè direach a' bhliadhna a chaochail Murchadh, lean Alasdair mac Mhurchaidh ann an seirbheis a' cheannaird na shiamarlain mar a bha athair roimhe.

Dreuchd agus obair Alasdair mhic Mhurchaidh

Bha Alasdair air a bhith an sàs ann an cogaidhean a' chinnidh mu 1600, agus chithear cuideachd gur e a bha cuide ri athair timcheall air 1600 mar fhianais do dhlighe.¹⁹ Tha a' chiad lorg againn air Alasdair, mac Mhurchaidh (an co-cheangal ri ainm Aicheallaigh) nuair a bha e air ainmeachadh ann an dlige mar 'upperand' no

oighre dha athair ann an 1607.²⁰ 'S ann ann an 1615 a tha an ath shealladh againn air Alasdair mac Mhurchaidh fear Aicheallaith agus e air ainmeachadh ann an dlige mar shiamarlan Leòdhais às leth Chailein Ruaidh, Triath Chinntaile.²¹ Lean e anns an dreuchd sin co-dhiù mu shia bliadhna deug eile.

Tha diofar iomraidhean anns na làmh-sgriobhainnean a bheir criomagan de dh'fhanais 'ùr' dhuinn mu bheatha Alasdair. Cheannaich e 'twa aquavitaе pottis', dà phoit staile airson uisge-beatha a tharraing (ann an Leòdas, is cinnteach), bho cheannaiche an Dùn Èideann anns a' Mhàrt 1620. B' esan fhèin a sgriobh an dlige am Beurla a' sealltainn cho comasach 's a bha e anns a' chànan sin.²² Ged nach deach dad a lorg fhathast a' ceangal Alasdair fhèin ris an 'fhion as mìlse thig bhon Fhraing' (seallaibh ri rann 17) rinn a mhac, Murchadh, cùmhnant le Walter Cant, bùirdeasach an Dùn Èideann, aig Lite air 7 Iuchar 1637, is Murchadh ga ainmeachadh fhèin mar 'Murdo Mckenzie sone lau[chf]ull to Alex[ande]r Mckenzie of Achiltby' is e a' ceannach 'gude wynes' luach £1160. Bha malairt na dighe cumanta do Chlann Choinnich (agus do Ghàidheil eile), cho fad 's a chithear sealladh air, a rèir fianais na h-eachdraidhe.²³

Ghabh Alasdair mac Mhurchaidh soitheach dhen ainm 'Good Fortune' air mhàl bho Matthew Mowbray, maraiche an Arcaibh san Lùnastal 1625. Bha Mowbray fhèin ag obair do MhacCoinnich mar mharaiche air an t-soitheach. B' ann airson bathar a ghiùlan air ais is air adhart à Steòrnabhagh agus Lite a chaidh an cùmhnant seo a dhèanamh eatarra. Bha Alasdair fhathast anns an dreuchd mar shiamarlan Leòdhais anns an t-Sultain 1628, nuair a bha cùis-chùirt eadar e fhèin agus Mowbray mu chosgaisean.²⁴ Tha fianais ann gun do ghabh Alasdair long eile air mhàl, soitheach dhen aimm 'Jonet' (bho William Sandirson, ceannaiche an Arcaibh) gus a bhith a' giùlan bathair air ais is air adhart à Steòrnabhagh agus bailtean na Galldachd sa Chèitean 1630.

'... the s[ai]d skipper [Sandirson] obleiss him to transport the said bark and guidis directlie to Starnaway in the Lewes or ony uthr port or portis thr or ylland hearbor ... and Alexr Mckenzie sall furneiss and provid ane pylat within the yllands and immediatlie the said skipper obleiss him to transport the said bark and guidis direct as Godwilling ather to Abirdene or to ony uther port in Scotland or Ingland....'²⁵

Chithear criomagan de dh'fhiorsachadh mun t-seòrsa bathar a chaidh a ghiùlan o Leòdas ann an cuid de na clàraighean on àm a bhuineas do bhaile Obar Dheathain (1623–1635). B' e seo iasg, gu h-àraig bodaich-ruaidh, truisg, adagan agus sgadan (Taylor 1972: 115, 122, 126, 137, 193, 213, 234–5). Tha fianais à aona chùmhnant a' sealltainn an ceangal a bh' aig Alasdair ri obair an iasgaich bhon Lùnastal 1631:

‘[...] Robert Strauchene servitor to Mr James Strachane merch[and] burges of Ed[inburg]h grantis me to be iustlie adebitit and resten awand to Alex[ande]r Mckenzie of Achiltie the sowm of sevintene hundredh poundis lau[chfu]ll money of Scotland and that for certene dry lingis & Kelling guid & sufficient to my contentment bocht & ressavit be me fra the said Alex[ande]r here at Starnoway [...]’ (NAS RD1/445, fol. 71).

Tha an iomradh seo air ‘lingis’ (langa) agus ‘kelling’ (trosg) ann an seo cur nar cuimhne an loidhne (ann an rann 17) mu ‘skrywig ni troisk’ (sgriobhadh nan trosg): gu robh Alasdair a’ “sgriobhadh” no an ceann chunntasan (anns a’ Bheurla is dòcha) a bha a’ dèiligeadh ri èisg. Tha an fhianais seo a’ cur taic (ma bha feum air) ris a’ bheachd a bh’ aig Watson gur e Alasdair mac Mhurchaidh, fear Aicheallaidh a bh’ anns a’ bhàrd is gum buineadh an dàn ri a chuid obair mar shiamarlan air fearann is iasgach Leòdhais anns na 1620an agus na 1630an. Agus cha b’ e Alasdair an aona dhuine a bha a’ dèanamh ceangail eadar trosg agus fion (rann 17): bha Sasannaich stèidhichte ann an Newfoundland aig an aon àm ris an aona chleas (Pope 2004: 349–59). Agus bha co-dhiù aon de na Sasannaich sin, An Caiptean John Mason a bha mun cuairt air Leòdhais (1608–1633), air a bhith na cheannard de cholonaidh Newfoundland (1620–21) (MacCoinnich 2004: 333 & notaichean 1226, 1227 agus 1228).

Thathar buailteach a bhith a’ smaoineachadh air Ghalldachd gur e àite deireach a bh’ anns (agus a th’ anns) a’ Ghàidhealtachd. Tha cunnart ann, leis gur e sealladh gallda aig a bheil an guth às àirde nar cuid eachdraidh, gu bheil seo a’ toirt droch bhuaidh air fèin-aithne nan Gàidheal fhèin cuideachd, agus gun gabh Gàidheil beachd air an cuid sinnsearan on t-siathamh is an seachdamh linn deug mar dhaoine cùilteach air leth on Roinn Eòrpa.²⁶ Tha an caochladh ri fhaicinn, ge-tà, ma nithear rannsachadh air saoghal Alasdair agus a’ Ghàidhealtachd mun àm seo. Bha Clann Choinnich a’ cleachdadh is a’ beachdachadh mu ùr-mhodhan planntachaидh no tuineachadh gum maith fhèin (Leòdhais 1611 agus Alba Nuadh 1628) agus a’ cruthachadh agus a’ reic ghunnaichean agus èisg ris na Duitsich (1624–32), agus bha iasg Leòdhais a’ dol air feadh na Roinn Eòrpa.²⁷ Bha Gàidheil, buill de Chlann Choinnich agus càirdean do dh’Alasdair nam measg, a’ sabaid ann an cogaidhean na h-Òlaind agus a’ stri air raointean na Gearmailt tràth anns an t-seachdamh linn deug, agus bha Cailean Ruadh Iarla Siophoirt ceannard Chloinn Choinnich (aon dhe na laoch a tha an dàn seo a’ moladh, rann 3) a’ gabhail tàmh na h-oidhche ann an leabaidh a chaidh a chruthachadh air taobh thall an t-saoghail anns na h-Innseachan sear Duitseach. B’ e fine a bha ann an seo (coltach ri Gàidheil eile) a bha a’ suathadh chan ann ri Galldachd na h-Alba a-mhàin ach gu diofar irean ri Breatainn is an Roinn Eòrpa agus bha iad mothachail air a’ chruinne mhòir nuair a bhiodh sin iomchaidh dhaibh.²⁸

Agus ged a b' ann stèidhichte ann an Leòdhas a bha am bàrd againne, bha e a' coinneachadh agus a' dèligeadh ri daoine o iomadh ceàrnaidh. Feumas e a bhith gu robh Alasdair mac Mhurchaidh na dhreuchd mar shiamarlan Leòdhais a' coinneachadh agus a' dèligeadh ris na Duitsich a thug MacCinnich a-steach dhan Eilean gus an t-iasgach a bhrosnachadh. Cha do mhair an tuineachadh beag Duitseach ann an Steòrnabhagh ro fhada (1628–31), agus thàinig buidheann làdir de mharsantan Sasannach an uair sin a dh'fheuchainn ri làmh an uachdair fhaighinn air iasgach Leòdhais (c.1630–1638), is cuid de na Sasannaich a' bruidhinn air an eilean a thoirt bho Chlann Choinnich agus colonaidd Shasannach a' stèidheachadh air an eilean.²⁹ Cha b' urrainn dha na Sasannaich sin (is Caippean Mason air an robh luaidh gu h-àrd air an ceann) grèim Chlann Choinnich ann an Leòdhas a lagachadh, agus bha Siophort is a luchd-leantainn a' co-obraichadh (nuair a dh'fheumadh iad) ris na marsantan Sasannach. Dh'fhàg na Sasannaich, a bha an sàs ann an iomairt gus colonaidd agus stèisean iasgaich a chur air dòigh ann an Leòdhas, grunnan phàipearan às an dèidh agus tha am beachd seo a' nochdad aig aon Shasannach a bha a' toirt comhairle dha cho-obraichean mu iasgach an iar-thuath na h-Alba is dòcha uaireigin mu 1630:

‘...there is none who can give better advice annent the fishing in theis pairts and managing of the same than Alex[ande]r McKenzie of Achiltie, Chamberlane of the Lewis...’³⁰

Chaidh cùmhnhant a dhèanamh ann an 1637 eadar Iarla Siophoirt agus companaidh (Shasannach) Bhreatainn. Agus b' e Alasdair fear Aicheallaidh cuide ri mhac, Murchadh, nise na shiamarlan an àite athar, a bha a' làimhseachadh gnothaichean anns a' chùmhnhant às leth a' cheannaird aca, Seòras Donn an dàrna iarla Siophoirt.³¹

Tha fhios gun do lean Alasdair mac Mhurchaidh na dhreuchd mar shiamarlan Leòdhais bho c.1611 suas gu ruige 1631. Ach bho 1631 a-mach chithear gu robh e ag obair cuide ri mhac, Murchadh, agus gu robh Murchadh a' gabhail uallach airson cùisean beag air bheag mar a lean na bliadhnaichean air adhart. Thàinig seo am follais ann an dà chùis-bhuisneachd a bha ann an Steòrnabhagh. Chaidh të ‘Christian Riache’ a dhiteadh agus a losgadh airson buisneachd san Fhaoilleach 1631 ann an Steòrnabhagh. Chaidh casaidean a thogail an aghaidh piuthar Chairistiona Riabhaich, ‘Marie McGillimichell’, sa Ghiblein 1631. Bha Alasdair mac Mhurchaidh fear Aicheallaidh agus a mhac Murchadh (mar shiamarlan Leòdhais seach athar) am measg nan uaislean a bha a' breithneachadh air na dìtidhean seo (Yeoman 2004: 241–2).

Ann an 1632 thog Bryce Sempill, ceannaire à sgìre Rinn-Friù casaidean an aghaidh Murchaidh MhicCinnich, siamarlan Leòdhais. Bha cead aig Sempill air cisean an iasgaich a thogail anns na h-eileanan agus chuir e às leth Murchadh MhicChoinnich gun deach airgead a chumail bhuaithe.³² Chan eil fhios mu cho-

dhùnadh na cùise-lagha sin ach tha e soilleir gur e Murchadh a bha a' tighinn am follais anns na clàraighean seach athar an dèidh 1631. Thòisich Murchadh a' nochdadh ann an dlighean ga ainmeachadh fhèin mar oighre agus mac dligheach athar, c.1631–43, gus a cheangal fhèin, is dòcha, ri cliù agus inbhe athar nuair a bha e an ceann gnothaich.³³ Is e an coltas a th' air o na dlighean seo gu robh Alasdair a' leigeil dheth a dhreuchd bho mu 1631, ged a chithear boillsgeadh air an-dràsta 's a-rithist. Tha iomradh ann an clàraighean Obar Dheathain ann an 1634 air '20 last of hering brocht from the Lewis be Alex[ande]r Mackenzie', ach bha Murchadh a mhac a' gabhail uallach na dreuchd mean air mhean.³⁴

Rinn Cailean Ruadh, ciad iarla Siophoirt, luaidh air Alasdair ann an litir o 1631, is e ga ainmeachadh mar fhorsair Leòdhais, is e an ceann frìthean an eilein. Tha mapa a rinn Sasannaich, a bha an dùil colonaidh a dhèanamh ann an Leòdas mun àm seo, a' sealltann cà robh frith Leòdhais – sin ann an sgìre nan Loch. Tha e soilleir gu robh an taca seo aig Alasdair co-dhiù a thaobh a bhith a' cumail frith Leòdhais: tha an aon litir ag ainmeachadh forsairean Shiophoirt anns na sgìrean eile air tir mòr (MacCoinnich 2004: 502–4; Macleoid 1989: 9). Tha dlighe air fhoillseachadh faisg air an aon àm far an deach aonta a ruighinn eadar MacCoinnich agus cinn-cinnidh eile a' dion an fhèidh o phoidseadh, a' sealltann cho cudromach sa bhathar a' meas nam frìthean sin (*Collectanea de Rebus Albanicis*, 190–3).

Agus, ma ghabh Cailean Ruadh 'fearg' ri Alasdair mac Mhurchaidh [rann 3] is ann a tha an coltas air a' chaochladh anns an fhanais eachdraidheil: gu robh Siophort gu math measail air obair Alasdair. Chaochail Cailean Iarla Siophoirt sa Chèitean 1633, agus bha uaislean rè an ama a' dèanamh liosta dhen òrdugh anns am biodh an ceann-crioch air a ghiùlan agus cò a bhiodh a' caismeachd cuide ris a' chist agus a bhiodh mun cuairt air an eileatrom. Bha Alasdair mac Mhurchaidh ann an àite gu math àrd anns an t-sreath aig adhlacadh Chailein Ruaidh, a' comharrachadh gu robh e fhèin agus a cheannard air a bhith ann am fonn mhath le chèile.³⁵ Ma bha 'fearg' air Cailean cha do chaill teaghlaich Aicheallaidh ri linn, co-dhiù, cho fad 's a chithear a rèir na fianais a th' againn.

Lean Murchadh Mòr fear Aicheallaidh anns an dreuchd a bha aig athair roimhe mar shiamarlan Leòdhais rè na 1630an agus bha e beò gu c.1685 (NLS MS 1315, fol. 1). Ach nuair a thàinig cogaidhean Theàrlaich (1639–1660) thug e flor dhroch bhuaidh air ionmhas Sheòrais Òig (no Seòras Donn) dàrna iarla Siophoirt agus an t-iarla sin am bogadh gu ugannan le fiachan. Chan eil fhios againn ciamar a chaill Murchadh fear Aicheallaidh dreuchd an t-siamarlain, ach tha iomradh air Dòmhnull MacIlleBhàin (Bayne) mar shiamarlain Leòdhais seach Mhurchaidh ann an dlighean bho 1642 agus 1643.³⁶ Mas e agus nach robh an aon spèis aig a' cheannard (Seòras dàrna iarla Siophoirt) do Mhurchadh mac Alasdair is a bha eadar Chailean Ruadh agus Alasdair roimhe (agus ma tha an tuigsinn seo dhen dàn ceart) dh'fhaodadh gu robh eagal air Alasdair (ann an rann 9) gun cailleadh a mhac inbhe aig cùirt Sheòrais Dhuinn – rud a thachair nuair a chaill Murchadh oifis siamarlan

Leòdhais uaireigin eadar 1642 agus 1643 (seall ri rann 9 gu h-àrd agus na notaichean).

Lean an ceangal eadar teaghlaich Aicheallaith agus Leòdhas an dèidh c.1643, agus bha buill dhen teaghlaich le dreuchd forsairean ann an Leòdhas gu meadhan na h-ochdamh linn deug, stèidhichte ann an sgìre nan Loch (Robson 2011: 33-34, 36-38). Ach ged a lean sliochd Aicheallaith air an eilean cha robh duine dhiubh leis an aon chumhachd ann an Leòdhas is a bha aig Alasdair mac Mhurchaidh, c.1611–c.1631, agus a mhac Murchadh Mòr suas gu ruige c.1643. Sgriobh Murchadh Mòr mac Alasdair mhic Mhurchaidh, fear Aicheallaith, dàn ainmeil dhen tiotal ‘An Làir Dhonn’ mu bhith siubhal eadar tìr-mòr agus Leòdhas. Ach ma bha e sunndach a’ frithealadh Eilean Leòdhais b’ ann eadar 1632 agus 1642 a bu dòigheil a bha Murchadh a rèir fianais na h-eachdraidhe. Bha fearann Àrnais aig Alasdair ann an 1631, ach ann an 1662 bha e air a dhol a-mach às an teaghlaich: b’ ann aig fear Murchadh MacMhathain a bha e (seach aig Murchadh mac Alasdair).³⁷ Agus ma bha teaghlaich Aicheallaith a’ riaghlaigh an iasgaich eadar 1610 agus 1642, b’ e teaghlaichean MhicChoinnich de shliochdan Redcastle, na Comraich agus a’ Chùil aig an robh taca Leòdhais eadar 1666–1680.³⁸

An teacs agus an brìgh an dàin

Tha e soilleir gur e duine cudromach a bh’ anns a’ bhàrd againne, Alasdair Mac Mhurchaidh (agus a mhac Murchadh), do riaghlaigh Leòdhais às leth iarlan Shìophoirt gu timcheall air 1642 co-dhiù. Chaidh mìneachadh a dhèanamh gu h-àrd air na ceanglaichean-càirdeis eadar am bàrd agus na daoine a bh’ anns an dàn, cho math ri co-theacs eachdraidheil a’ bhàird. Ach dè eile a ghabhas a ràdh mu bhrigh na bàrdachd? Feumar an dàn (gu h-àrd) a leughadh, mar a mhòl MacGill-Eain, le eòlas air cò cheannardan Chloinn Choinnich aig an àm agus cò a bha an ceann nam fineachan mun cuairt orra (Gillies 1985: 194–20). Feumar cuideachd a bhith mothachail gur ann aig fior àrd chumhachd a’ chinnidh a chaidh seo a dhèanamh (c.1610–1643), an taca ris a’ chrònadh mòr a thàinig air seasamh Chloinn Choinnich mar thoradh air an cuid dilseachd do nan righrean Stiùbhartach (1641–1741). B’ e Clann Choinnich, rè àm cheannas Choinnich Òig, triath Chinntaile (ceannard 1594–1611, seall rann 2), Chailein Ruaidh (ceannard 1611–33, seall rann 3) agus Seòras Donn (2a iarla Siophoirt, ceannard 1633–51, seall rann 18) a bha a’ riaghlaigh na buidhinn a bu chumhachdaiche agus bu shoirbheachail mu thuath air Àrd nam Murchain. Tha seo a’ tighinn am follais, an t-òrdugh agus an structair a bha aig ceannas Chloinn Choinnich air na fineachan Gàidhealach mun cuairt, anns an dàn seo.

Is e sealladh air òrdachd a rèir inbhe-uaisleachd Chlann Choinnich a tha seo, sealladh ‘hierarchical’ mar a chanas iad sa Bheurla, agus tha am bàrd a’ tòiseachadh, mar a chaidh a ràdh, le bhith a’ moladh nan ceannardan: Coinneach triath Chinntaile (†1611) agus a mhac Cailean Ruadh, ciad iarla Siophoirt (†1633). Seo

dha-rìreamh dà cheannard cho buadhach 's a bh' aca riamh a chuir còrr air a dhà uibhir ris an fhearrann a bha fo shealbh a' chinnidh eadar 1594 agus 1633. Agus ma thòisich iad le fior àrd uaisleachd a' chinnidh, chaith iad an uair sin a-mach gu mean-uaisleachd no dlùth chàirdean uaislean a' chinnidh a bha cudromach do chumhachd Chlann Choinnich eadar rannan 4 agus 10, leithid Ruairidh a' Chòigich, fir-taighe ChilleChrìosd, Farabhraoin, Dhabhach-Moluaig, Redcastle is eile (seall ris a' mhineachadh anns na notaichean an cois nan rannan agus ri dealbh 2, gu h-iosal). Chithear cuideachd an aona sheòrsa de dh'òrdachadh ga dhèanamh air a' chinneadh ann an liostaichean de dh'uaislean a rèir an inbhe agus a rèir an dàimh ris a' cheannard aig cunntasan de thòrraidhean, leithid cunntas-tòrraidh Chailein Ruaidh, 1633.³⁹

Bha an ceangal eadar a leithid de dhaoine uaisle agus am prìomh shliochd fior bhunaiteach do chumhachd a' chinnidh – rud a dh'adhbharaich, is dòcha, gun do chruthaich iad deugachadh de dhreachan de shloinntearachdan agus eachdraidhean mun fhine agus dhan fhine anns a' Bheurla (MacCinnich 2010b). Tha sinn a' faicinn ann an structair an dàin seo an aona sheorsa 'teaghlaichas' air an aire, is iad uile umhail fo cheannas triathan Chloinn Choinnich. Agus, an uair is gu robh na ceannardan aige fhein air an cur an òrdugh, bha rùm aige cuideachd do na fineachan eile a bha an urra ri Clann Choinnich mun àm seo: fir Innse Ghall (rann 11, 12, 13). Tha fhios gu robh 'fir Innse Ghall' mar a th' aig a' bhàrd orra, eòlach air saoghal agus dùthaich Chlann Choinnich (chaochail Ruairidh Mòr MacLeod, mar eisimpleir, is e a' tadhail air an Iarla Siophoirt aig a' Chanaainch), ach bha am bàrd seo cuideachd gu math eòlach air an t-saoghal acasan anns na h-eileanan.

Bha fir Innse Ghall (rann 11–13), sin Clann Mhic Leòid Dhùin Bheagain, Dòmhnullaich Shlèite, Clann Raghnaill, Clann Nèill Bharraigh, Clann MhicGhill-eain, Clann Mhic'IlleChaluim Ratharsair, Clann MhicFhionghain an t-Sratha mar iochdarain no an urra ri ceannas no cumhachd Chloinn Choinnich eadar 1609 agus toiseach cogaidhean Theàrlaich (1639–60), an t-àm a chaith an dàn seo a chruthachadh (MacCinnich 2004: 228–30, 234–6). Bha seo aithnichte cuideachd ann an eachdraidh de Chlann Choinnich a sgriobh bràthair Dhonnchaidh nam Piòs, an t-Urr. Iain MacRath, ministear Inbhir Pheofharain, 1674–1704 (Scott 1928: 33–4). An rèir an Urr. MhicRath (mu 1680) bhiodh Cailean Ruadh (c.1620–1633) a' falbh bho Inbhir Iù, air chuairt gach bliadhna le:

‘...what might be called a small navy, having as many boats if not more loaded with liquors, especially wines and English beer, as he had under men. He remained in the Lewis for several days, until he settled all the controversies arising among the people in his absence, and settling his land. From thence he went to Sleat in the Isle of Skye, to Sir Donald Macdonald, who was married to his sister Janet, and from that he was invited to Harris, to Macleod's house, who was married to his sister Sybilla. While he tarried in these places the lairds, the

gentlemen of the Isles, and the inhabitants came to pay their respects to him, including Maclean, Clanranald, Raasay, Mackinnon and other great chiefs...⁴⁰

Tha e furasta seo a chreidsinn ri linn na fianais gu h-àrd (mu bheatha Alasdair mhic Mhurchaidh) gu robh Clann Choinnich a' gabhail luinge air mhàl agus gu robh iad a' libhrigeadh dighe mun cuairt.

Cha bhiodh a leithid de shuidheachadh, le ceannard Chloinn Choinnich a' siubhal mun cuairt nan eileanan is cuirm na chois, eu-coltach ris an t-suidheachadh a chaidh a dhealbh ann an rann 16–18 de ho-ro-gheallaidh le bàird, clàrsairean is cùirn làn fion. Chan eil e duilich a thuiginn carson a dh'fhàg Watson rann 19 às uile gu lèir, is e rudeigin ain-fhoiseil, is ma dh'fhaoidte, ann a bhith a' làimhseachadh rann rudeigin drabasta a bha bruidhinn mu bhod nach robh brioghmhoir (seall na notaichean ceangailte ris an rann). Am beachd Somhairle MacGill-Eain b' e gu robh Alasdair do-riaraichte le chaithe-beatha a dh'adhbharaich leithid de cheathramh (Gillies 1985: 204). Ach tha e coltach gu robh laigse-bodhaig is laigse-feise leithid sin ga choimeas ri cion-cumhachd mar shamhla phoileataigeach meadhanach cumanta ann an Sasainn aig an àm.⁴¹ Le seo, ma chaill teaghach Alasdair cumhachd, dh'fhaodadh gur e sin as adhbhar an loidhne annasaich seo. Ach is dòcha, nas simplidhe buileach, gu bheil e dìreach na chleas aig a' bhàrd air a bhith a' caoidh smior na h-òige mar a bha e a' caoidh nan laoch a shiubhail aig toiseach an dàin.⁴² Tha an rann a leanas sin (rann 20) gu math eu-coltach ris an seo, ge-tà, is e a' bruidhinn air leughadh a' Bhìobaill, mar a tha na tri dàin eile a th' againn bho Alasdair mhic Mhurchaidh, a tha uile diadhaidh, is aon dhiubh a' moladh don èisteachd 'tréigearaidh fearg is adhbhar cuirp' (LSMR 131, 133, 157). Is dòcha cuideachd, ge-tà, gur e sin an seòrsa rann mì-mhodhail (rann 19) bu mhotha a thogadh gàire ann an leithid de chuirm (rann 18) le cruinneachadh de dhaoine timcheall bòrd.

Ach mì-mhodh an aona loidhne ann neo às (rann 19), tha an co-theacs do shealladh siamarlan Leòdhais air fhine fhèin an coimeas ri fir Innse Ghall soilleir anns an dàn seo. Bha iad càirdeil, rèidh – ach, am beachd a' bhàird seo co-dhiù, uile fo cheannas Chlann Choinnich. Chuir fineachan nan eileanan siar ainm ri pàipear a ràdh gum biodh iad umhail do Dhùn Èideann – seo Reachdan Eilean Ìdhe, 1609, rud a tha luchd-eachdraidh air a mhìneachadh. Ach b' ann air sgàth cumhachd Chlann Choinnich a dh'obraich sin anns na h-eileanan mu thuath (agus le taic nan Caimbeulach anns na h-eileanan mu dheas).⁴³ Agus tha buil seo ri fhaicinn gu soilleir anns an dàn againne (rann 11, 12 agus 13). Agus chan eil teagamh sam bithe gu robh Alasdair mac Mhurchaidh fear Aicheallaidh aig teis-meadhan ghnothaichean. Chaidh dlighe lagha a dhèanamh le fir Innse Ghall an Dùn Èideann, 26 Iuchar 1628, is e iad sin:

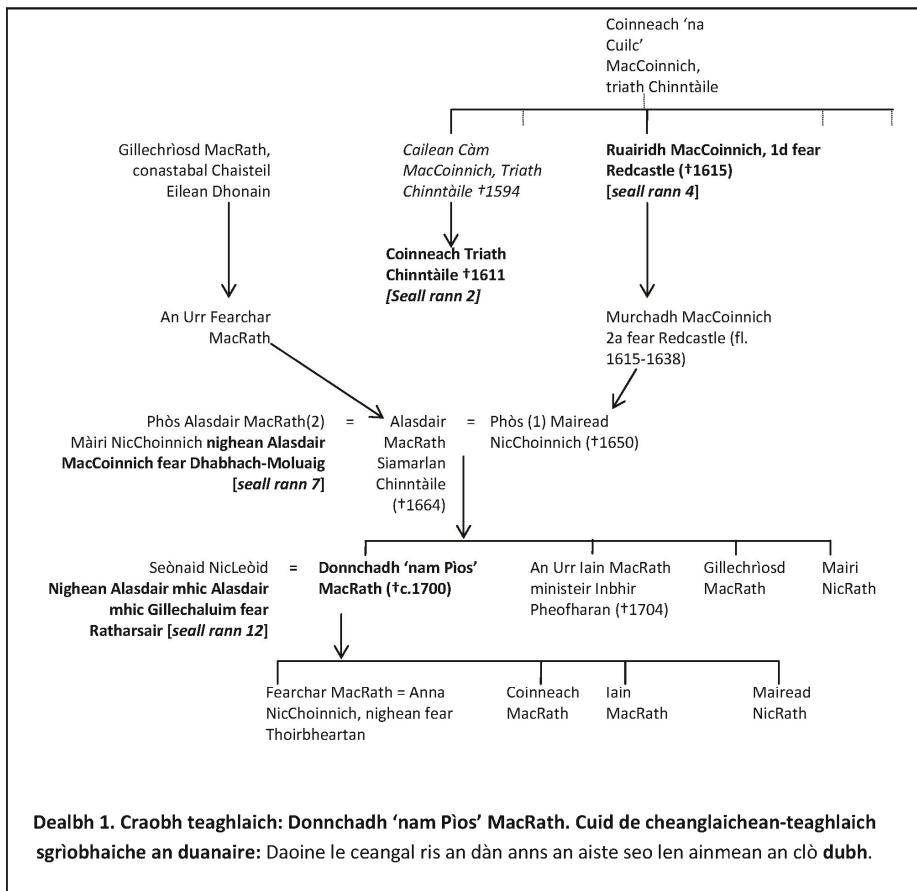
‘John McClaude of Dunvegane, Lauchlane McClane of Morverne for himself and taking burden for Hector McClane younger of Dowart, his brother, Sir Lauchlane McFingone of Stathordell, knight, and Hector McLaine of Lochbowie for themselves and in name and on behalf of the remanent gentlemen of the Ilis...’

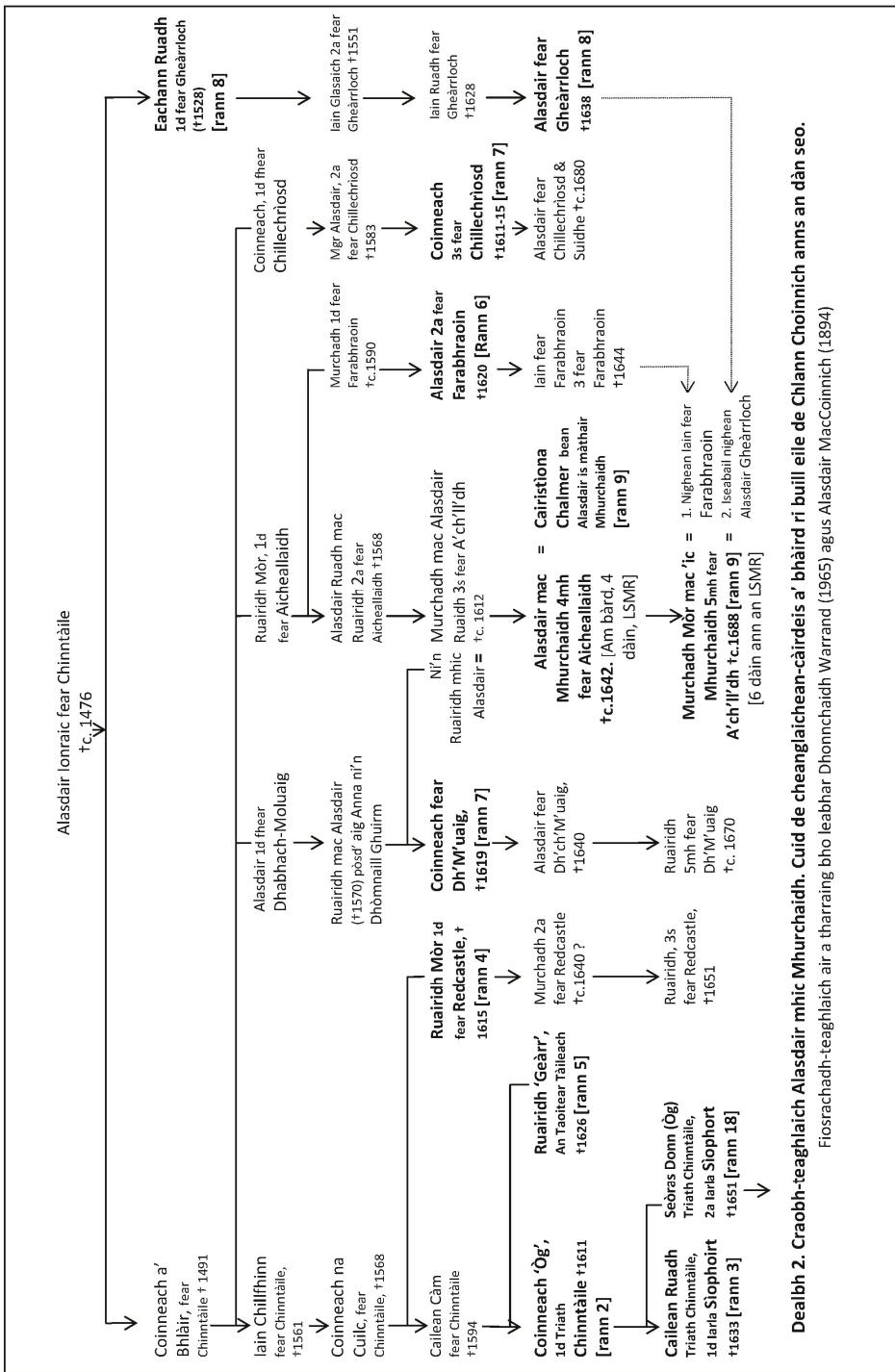
Bha iad sin a' sireadh cead on riaghaltas tilleadh dhachaigh à Dùn Èideann, agus ag iarraidh maitheanais às leth Dhòmhnaillach Shlèite a bha tinn. B' e ‘Alexander Mackenzie of Achiltie’ a’ chiad ainm a bh’ air an liosta de luchd fianais anns an dlighe-lagha a’ sealtainn am meas a bha aig Siophort air mar fhear-gnothaich agus an inbhe a bha aig Alasdair anns an fhine (RPCS (2nd ser) ii: 623).

Co-dhùnadh

Tha e coltach gu robh ceangal pearsanta teaghlaich eadar Dhonnchadh MacRath, a ghlèidh an dàn seo dhuinn, agus cuid de na daoine a bha a’ nochdadh ann. Tha an fhianais a chaidh a chruinneachadh an seo bho thùsan na h-eachdraidhe a’ cur taic ris na beachdan aig Watson agus MacGill-Eain gum b’ e Alasdair mac Mhurchaidh, no *Alexander Mackenzie of Achiltie*, siamarlan Leòdhais, 1611–c.1638, a chruthaich an dàn seo uaireigin eadar 1639 agus 1643. Bha Clann Choinnich, mar a’ mhòr-chuid de Ghàidheil, buailteach air cruach mhòr de phàipearan fhàgail againn ann am Beurla, ach chan eil ach glè bheag de dh’fhianais againn orra mar Ghàidheil no tro mheadhan na Gàidhlig. Tha an dàn-sa, le seo, iongantach, annasach agus priseil oir tha e a’ toirt sealladh dhuinn air beachdan Alasdair mhic Mhurchaidh, aon de phriomh uaislean a’ chinnidh, agus a’ chiad shiamarlan a bh’ aig Clann Choinnich an Eilean Leòdhais, tro phrosbaig na Gàidhlig. Theireadh cuid nach robh Gàidheil a’ gabhail gnothaich ris an t-saoghal mhòr no ri malairt. Ach tha an sealladh anns an dàn seo mu Alasdair, cuide ris an fhianais eile a chaidh a thrusadh, a’ cur air shùilean dhuinn nach robh am bàrd (coltach ri Gàidheil eile) air leth on t-saoghal a-muigh agus gu robh làn choluar aige leis an t-saoghal mun cuairt.

RANNSACHADH NA GÀIDHLIG 6

Notaichean

- ¹ Bu chaomh leam taing a thoirt dhan Phroifeasor Roibeard Ó Maolalaigh aig Roinn na Ceiltis, Oilthigh Ghlaschu, airson a thaic nuair a bha mi a' frithealadh na co-labhairt. Chaithd cuid mhòr do dheasachadh an dreach sgrìobhhte seo a dhèanamh nuair a bha mi ag obair air pròiseact, Dàmhair 2010–Sultain 2012, a bha air a mhaoineachadh leis an AHRC aig Oilthigh Shrath Chluaidh is air a stiùireadh leis an Dr Alison Cathcart, agus thathar ag amas air leabhar a sgrìobhadh mar thoradh air a' phróiseact sin, *Native and Stranger: Plantation in the Hebrides, 1598–1640*. Bu mhath leam taing mhòr cuideachd a thoirt dhan luchd-deasachaidh, an Àrd-Oll. Colm Ó Baoill is an Dr Nancy McGuire, airson an cuid saothair agus foighidinn. Shàbhail iad mi bho iomadh mearachd. Ma tha beachdan clearbach no lochdan anns an alt chan e iadsan idir a tha rin coireachadh.
- ² Gillies 1985: 191–210; Ó Baoill & MacAulay 2001: 22–3; LSMR àir. 33, 34, 39, 44.
- ³ LSMR àir. 35, 36, 37, 38, 40, 45; Ó Baoill & Bateman 1994: àir 11–14.
- ⁴ Gillies 1985: 204–10. Seall cuideachd Thomson 1989: 112–13.
- ⁵ Airson sgrùdadh air bàrdachd o cho-aoisean Alasdair mhic Mhurchaidh, seallaibh ri piosan bho Cholm Ó Baoill (1997: xx–xxix, xli–liv, 47–61) agus bho Thomas Clancy (2010: 109–110, 114–121).
- ⁶ Airson nan riaghailtean seo seal BG xxxvi–lxiv.
- ⁷ Na beachdan seo a' nochdadh ann an ro-ràdh MhicPhàrlain (LSMR ix–x). B' e beachdan Fraser (1914: 452–66) a phiobraich MacPhàrlain cuide ri molaidhean W.J. Watson. A reir Watson, ‘...he who attempts to restore these phonetically written texts must bring metrical knowledge with him to the work....’. Bha Watson a' moladh ‘...a better way, that is to study the old metre poetry which is written according to the ordinary rules of Gaelic spelling, as found in the published poems of David O’Bruadair...’ (1917–18: 86–7). Ach thuit Watson cuideachd, ann an ro-ràdh *Scottish Verse from the Book of the Dean of Lismore*, ‘...it is possible, indeed, though I do not think it likely, that my edition has removed vernacular features which were present in the original...’ (1937: xxi).
- ⁸ Airson oidhrip air cainnt LSMR a mhineachadh le eòlaiche-cainnt seallaibh ri obair Iain Fhrioseil (Fraser 1914 & 1926).
- ⁹ Bha luaidh air na dàin spioradail ann an LSMR aig Fraser (1992: 73–99) agus chithear sùil air na dàin Seumasach aig alt le Ní Suaird (1999: 93–140).
- ¹⁰ Tha ceithir de na h-eachdraidhean Beurla sin a' gleidheadh eadar seachd agus ochd de cheathramhan òrain Gàidhlig eadar ceithir agus ochd loidhnichean a dh'fhad (MacCinnich 2010b: 165–171).
- ¹¹ MacRae 1899: 71–2; MacCinnich 2010b: 152, 173, 175 177, 178, 180, 183.
- ¹² Mackinnon, 1885: 311–17; Munro 1992: 541. Chan eil àm bàs Dhonnchaidh soilleir, uaireigin eadar 1693 agus 1704 (Macrae 1899: 87–94).
- ¹³ Bha Donnchadh pòsta aig Seònaid, nighean Alasdair mhic Alasdair mhic Gillechaluim fear Ratharsair (Macrae 1899: 93–4; Mackinnon & Morrison 1968–1976, iv: 43).
- ¹⁴ Warrand 1965: 70–71; Mackinnon 1885: 311–18. Tha bann, 1650, ag ainmeachadh bean Alasdair MhicRath (siamarlan Chinntàile) mar Mhairead NicChoinnich (nach maireann) agus gum b' i piuthar do Ruairidh (3mh) fear Redcastle (mar seo b' iad Mairead seo agus Ruairidh clann Mhurchaidh agus oghaichean Ruairidh, fear Redcastle, a chaochail ann an 1615). Tha am bann ag ainmeachadh ceithir chloinne le Alasdair MacRath, siamarlan Chinntàile, agus a bhean (Mairead nach maireann) mar Dhonnchadh, Iain, Crisdean is Màiri (AUL MS 3470/15/1/8). Chaochail Alasdair MhicRath, siamarlan Chinntàile anns an t-Sultain 1664. Is e Donnchadh (an sgrìobhaiche agaинne), am mac bu shine le Alasdair, a ghabh uallach cinn-croich agus tiomadh-deireannach athar, 1666. Bha Alasdair na dhuine beartach aig àm a bhàis. Bha suim de £2666.13s.4d. de ‘ready money’

anns an taigh a rèir an tiomnaidh agus bha liosta de stoc leis mar a leanas: 137 de bheathaichean mairt, 48 eich, 120 caoraich, agus 50 gobhar. Bha luach de £8645.13s.2d. air fhàgail anns an tiomnidh an dèidh na fiachan a phàigheadh, suim mhòr san latha sin a bha air fhàgail aig Donnchadh agus a chuideachd (NAS GD 296/19). Chan eil fios mionaideach ann mu shaibhreas Dhonnchaidh ach bha e beartach gu leòr gus iasad de £1000 a thoirt do Choinneach MacCoinnich fear Dhabhach-Moluag ann an 1681 (NAS RD 2/79, fol. 26).

- ¹⁵ Tha bainn-cuidteas ann ag ainmeachadh Donnchadh MacRath an Inbhir Ionaid mar shiamarlain Chinntàile (mar a bha athair roimhe) ann an 1684 agus 1685, agus chan eil teagamh gun cuireadh an tuilleadh rannsachaидh ris an fhiorsachadh a th' agaинн mun sgriobhaiche seo (NAS GD305/1/152, àireamhan 138, 147, 155, 171). Bha Donnchadh fhathast beò anns an Dàmhair 1694 nuair a bhuilich e fearann air a mhac Fearchar agus Anna NicChoinnich, bean Fearchair (NAS RS 38/5, fol. 697).
- ¹⁶ Macrae 1899: 44, 59–60, 69–70, 170; MacCoinnich 2010a: 42–4.
- ¹⁷ MacPhail 1916: 44.
- ¹⁸ Chan eil seo eu-coltach ris an rud a dh'ainmich Iain MacAonghais agus Raghnall MacIlleDhuibh mar ‘roll call of the clans’, cleas a chithear gu tric san t-seann bhàrdachd (Black 2001: xxvi, 379–81; Iain MacAonghais ann an Newton 2006: 275–7, 290, 297; Thomson 1989: 34).
- ¹⁹ Geàrr iomradh an seo am Beurla air tùs bhon 3mh Giblein 1600: ‘Caution, Murdo Mackenzie of Achilty & Alexander Mackenzie portioner of Cullicuddin [Alasdair mac Mhurchaidh ?] for Rorie Mackenzie of Sligo, £1000 not to harm John Mackenzie of Garloch and John his son and apparent heir... subscribed at Achiltye and the Chanonry ...’ (RPCS vi: 646).
- ²⁰ Murchadh fear Aicheallaith air ainmeachadh mar bhàillidh do Choinneach MhacCoinnich fear Chinntàile ann an dlige anns a’ Ghearran 1606 (NAS RS 36/2, fol. 4). Tha ‘Alexander Mackenzie apperand of Achilty...’ (sin Alasdair, oighre do Mhurchadh fear Aicheallaith, am bàrd againne) le ainm air dlige an 21 Cèitean 1607 mar aon de luchd fianais do chairt a rinn Coinneach MacCoinnich, triath Chinntàile aig Brathan (AUL MS 3470/15/1/6).
- ²¹ Chaidh oighreachd athar a bhualeachadh air Cailean MacCoinnich Triath Chinntàile ann an 1615. B’ e ‘honorabio viro Alexandro Mackenzie de Achiltie ballivo et vicecomiti deputato in hac parte’ neo Alasdair MacCoinnich fear Aicheallaith a bha na bhàillidh ann an Leòdhas ('ballivo et vicecomiti deputato') agus b’ e a rèitich cùisean anns a’ phàirt sin dhen oighreachd às leth Chailein ann an 1615 (NAS NP 1/67A, fol. 94r).
- ²² Bha luach £34.15s. anns an dà phoit seo a cheannaich Alasdair bho ‘Robert Huid indweller in Potteraw’ air an 31mh Mhàrt 1620 (NAS RD 1/305, fol. 55r; NAS RD 11/1621/Feb). Tha iomradh air leithid de ‘aqua vitae pots’ ann an clàraighean a bhuiteas do Ghlaschu mun aon àm cuideachd (Cowan 2011: 270). Chuir usige-beatah Leòdhais, a chaidh a dheasachadh le sùgh-coirce, beagan iomagain air Màrtann MacGhillieMhàrtainn nuair a thàinig e a thadhal mu 1695 (Martin 1995: 14).
- ²³ Seo ann an dlige, NAS RD1/530, fol. 164v. Feumas e bhith gur e rud bitheanta a bh’ ann do Chlann Choinnich (agus fineachan eile) a bhith a’ ceannachd fiona ged nach eil lorg ach air criomagan de dh’fhianais. Cheannaich Coinneach Òg, fear Chinntàile, mar eisimpleir, fion luach £1084 anns an t-Sultain 1603 bho Seumas Schaw, ceannaiche an Dùn Èideann (NAS RD 1/98, fol. 215v). Bha Coinneach fear Chinntàile cuideachd a’ slaodadh dighe o Sheòras Cunningham, ceannaiche an Dùn Èideann, on tug e ‘[...]certane gude and sufficient frenshe wynes...’ anns a’ Ghearran 1610 (NAS RD 1/206, fol. 211). Tha cunntas-taighe Chailein Chaim fear Chinntàile (1569) a’ dèanamh

soilleir gu robh fion paitl, agus tha fion cuideachd a' nochdad bho 1636 an co-cheangal ri iasgach Chlann Choinnich. Tha an dà chunntas seo ann an 1569 agus 1636 ga dhèanamh gu math soilleir gu robh uisge-beatha (aqua-vitae) cumanta agus paitl cuideachd (MacCoinnich 2004: 393, 399, 534). Bha fion ri fhaicinn anns na h-eileanan mu 1609 agus cha robh e idir gann am measg nam Frisealach mun àm seo (Gregory 1881: 332; Mackay 1905: xxxv, xxxvi, 217, 238, 245, 255, 277, 282, 294, 315, 384; Grant & Cheape 1987: 162-3).

²⁴ Bha Mowbray a' cur às leth Alasdair nach d'fhuair e pàigheadh cothromach airson a chuid obrach. Chaill Alasdair a' chùis lagha seo le Mowbray, agus bha aige ri £45 de dh'airgead Albannach a phàigheadh mar èirig (NAS AC 7/2, fol. 94).

²⁵ Cùmhnan air a dhèanamh aig Lite, le Alasdair MacCoinnich fear Aicheallaidh agus Wm Sandirsone, sgiobair an t-soithich, 19 Cèitean 1630 (NAS RD1/434, fol. 56v).

²⁶ Cha bhiodh dùil ris a' chaochladh bho sgriobhadairean air Ghalldachd, leithid Trevor-Roper (1983: 21); Goodare (1999: 223, 283). B' e an t-Oll. Ruairidh MacThòmais, aon de na Gàidheil bu mhotha (a-riamh) a sheas còraichean na Gàidhlig, ach tha e soilleir gun tug beachdan o stèidh-eachdraidh Ghallda droch bhuaidh fiù air na smuaintean aigesan mu chultar na Gàidhealtachd: '[...] Gaelic Scotland was in some senses on the edge of the world in earlier times [...],' '[an] isolated and conservative society [...]' (Thomson 1997: 17, 24). Agus thuit e cuideachd, 'a society that was close, kin-based, rural, independent and self sufficient in the main. It was not cut off entirely from external contact... (Germany, Ireland etc.) [but]...it was not, however, strongly attracted to external influences....' (Thomson 1989: 58).

²⁷ Mackenzie 1903: 293–326; MacCoinnich 2004: 298–349. MacCoinnich 2006.

²⁸ B' e seo an 'Golden bed of Brahan' a bha na thiodhlac-pòsaidh do Chailean Ruadh, Triath Chinntàile, bho chàirdean sa chinneadh a bha a' fuireach anns an Òlainnd mu 1616. Chithear dealbh dhen leabaidh a tha nis ann an lùchairt Falcland (e an sin bho chaidh caisteal Chailein am Brathan a leagail anns na 1960an). SCRAN. Àireamh '000-000-521-020-C' agus '000-000-258-690-C, air làrach-lin: <http://www.scran.ac.uk/>. Bha stuthan-dathaидh leithid cròch (à Sasainn ?), agus spiosraich leithid caineal agus piobar (às na h-Innseachan) air bòrd Chailein Càim fear Chinntàile agus air bòrd MhicLeòid Leòdhais cho tràth ri 1569 (MacCoinnich 2004: 392, 397, 401, 402). Bha Gàidheil anns an Òlainnd, an Lochlann agus anns a' Ghearmailt anns an t-seachdamh linn deug nan ceudan agus, is dòcha, nam miltean ged nach eil lorg, cha mhòr, ach air ainmean nan oifigearan a-mhàin. Brockington 1999: 113–17; Monro 1637; Ferguson 1899–1901; Murdoch 1998; Murdoch & Grosjean 1995–2011, SSNE (rùraich bho chinn mar 'Mac', 'Campbell', 'Munro', 'Gunn', 'Sutherland', 'Ross', 'Argyll'). Bha Caimbeulaich is cuid de Chlann MhicGhill-Eain nam marsantan is saighdearan san t-Suain rè na seachdamh linn deug (Murdoch 2006: 19, 39–41, 141, 180, 208–09, 353).

²⁹ Mackenzie 1903: 312–25; MacCoinnich 2004: 327–38.

³⁰ Lethbhreacan, c. 1755, de phàipearan Sasannach bho 1618×1630 (NLS Adv.MS. 31.2.16, fol. 39r).

³¹ Cùmhnan aig Steòrnabhagh, 10 Iuchar 1637, mu iasgach, le Alasdair MacCoinnich agus a mhac Murchadh a' riochdadh cùis Shiophoirt (agus ceannairean Steòrnabhaigh is Inbhir Theòrsa, Oliver Mowat, John McKye agus Thomas Hamilton) air aona thaobh agus Sasannaich 'John Lowe factor to the Earl of Arrunndell' air an taobh eile (NAS RD 1/513, fol. 30).

³² Gearan, 'Bryce Sempill of Cathcart' 'John Schaw merchant burgess of Edinburgh' an aghaidh 'Murdoch McKenzie as Chalmerlane of the Lewis & Andro Boyd, skipper in Leith' air an 24mh dhen Mhàrt 1632 (NAS GD 188/31/bundle 12). Bha Murchadh

MacCoinnich eile a' tàmh air Leòdhas mun àm seo cuideachd. B' e seo mac Chailein Chàim, bràthair-athar dhan Iarla Siophoirt. Bha e aithnichte mar 'Murdoch Mackenzie of Melbost' agus bha dreuchd constabal Caisteal Stòrnabhaigh aige cuide ri oifis 'baillie' no bàillidh Leòdhais ann an dlighe a chaidh a dhèanamh ann an 1623 (NRS RD 1/372, fol. 133; Yeoman 2004: 243; Warrant 1965: 12; NRS NP 1/67A fol. 94r).

³³ Bha Murchadh a' cleachdadhd a' chrutha 'Murdoch Mckenzie lauchfull sone to Alexander Mckenzie of Achiltby' nuair a bha e an ceann gnothaich, 1634–40: (1634) NAS RD 1/496, fol. 304v; (1637) NAS RD 1/528, fol. 37v; (1637 & 1640) NAS RD 1/530, fol. 164v.

³⁴ L.B. Taylor, ed., *Aberdeen Shore Work Accounts 1596–1670* (Aberdeen, 1972) 193.

³⁵ 'The order of ceremony which was at the burial of the right honourable & noble Earle Coline Earle of Seaforth McKinzie of Kintaill ...' Court of the Lord Lyon, Edinburgh (Funeral Escutcheons, Vol. 34, fol. 65–7); MacCoinnich 2004: 520–22.

³⁶ NAS RS 37/6, fol. 476; NAS RD 1/544 fol. 324v, 325r. Bha ceanglaichean-pòsaidh aig Dòmhnull MacGilleBhàin seo ri teaghlaich Aicheallaith agus ri Clann Choinnich Gheàrrloch. Chaidh Dòmhnull a mharbhadh aig Blàr Allt Èireann, 1645, is e an ceann feachdan Leòdhais. Bha a mhac, Iain, na fhear-taca an Griais, air taobh sear Leòdhais, aig deireadh na seachdamh linn deug (NAS 38/6 fol. 73; Mackenzie 1894: 255, 420).

³⁷ Bann a bhuineas do Mhurchadh MacMhathain an Árnais, taobh sear Leòdhais, 2 Dàmhair 1662 (AUL MS MS 2022/6).

³⁸ 'Registered Assignment, Lewis Discharge by Seaforth of all costs incurred by Alexander Mackenzie of Coul and Colin Mackenzie of Redcastle 1677 in regard of their duties as tacksmen of Lewis, with copy of the letter of tack, 1666'. Seo ann am pasgan de 'Kincraig Papers' am measg na 'Ledingham-Chalmers papers', Leabharlann Oilthigh Obar Dheathain air an do rinn mi liosta mu 2004. Tha mi an comain Mgr Graham Hunter airson iad seo a thoirt gu m'aire.

³⁹ MacCoinnich 2004: 520–22. Chaidh adhlacadh Seòras Gòrdain, Marcos Hunndaidh, a dhealbhachadh ann am peant ann an 1636, a' toirt sealladh dhuinn air an t-seòrsa liosta a tha ga mhineachadh ann an cunntas-tòrraidd Chailein Ruaidh, 1633 (Innes 1943).

⁴⁰ Mackenzie 1894: 243–4; MacCoinnich 2010b: 173. Tha seo facal air an fhacal ris a' chunntas anns an làmh-sgriobhainn (BL Add MS 40721, fol. 61-2).

⁴¹ Mueller 1999: 85-6; Weil 1996: 143, 148. Airson eisimpleirean de bhàrdachd Ghàidhlig fior dhrabasta o na linnte seo seallaibh Gillies (1978–81 & 1983) agus Arbuthnot (2002).

⁴² Chithear seo ann an dàn le bàrd Èireannach, Mícheál Coimín (1676–1760) cuideachd. Ann am briathran Brian Ó Dálaigh, 'one of Mícheál's later poems was composed with a male audience in mind. As he entered old age he lamented his sexual impotence and pined for his younger days...' (Ó Dálaigh 2006–2007: 132).

⁴³ Airson luaidh air Reachdan Eilean Ìdhe, seallaibh Ó Baoill 1997: xxiv, MacGregor 2006, Goodare 1998 agus Cathcart 2010. Airson beachd air mar a chùm riaghaltas Sheumais VI smachd anns na h-eileanan mu thuath is mu dheas ri linn tuineachadh Leòdhais le Clann Choinnich seallaibh MacCoinnich (2008b: 16–18) agus MacInnes (2011: 57–77).

Liosta de Làmhsgriobhainnean air a bheil iomradh

Thatтар air ainmean nan cruinneachaidhean fhàgail am Beurla mar a thèid tachairt riutha ann an gach tasg-lann.

Argyll Transcripts, Oilthigh Ghlaschu

Argyll Transcripts. Made by Niall Campbell, 10th Duke of Argyll. Photostat copies of extracts in the Department of Scottish History, University of Glasgow.

AUL. Aberdeen University Library, Obar Dheathain

MS 2022. Fraser Family of Culbockie Papers

MS 3740/15. Mackenzie of Kilcoy Papers, part of the ‘Castle Fraser and Inverallochy Estate Papers’

Mackenzie of Kincaig Papers, bundle, part of the Ledingham Chalmers Papers, deposited c.2004

BL. British Library, Lunnainn

Add. Ch. 61231-62170. Charters and deeds relating to the family of Mackenzie and its possessions in Elgin, Inverness and Ross & Cromarty, 1350–1866

Add. MS 40721. Histories of the Clan Mackenzie

Court of the Lord Lyon, Dùn Èideann

Funeral Escutcheons, Vol. 34

GUL. Glasgow University Library, Glaschu

MS Gen 85. Làmh-sgrìobhainn MhicRath / Fernaig Manuscript

NAS. National Archives of Scotland, Dùn Èideann

AC 7/1-2. Admiralty Court Records. Decrees, 1627–1631

NAS B 28/1/2-3. Protocol Books of William Lauder

CC 8/8. Register of Testaments, Edinburgh

CC 19/1/1. Commissariot of Ross papers

DI 62. Particular Register of Hornings, Inverness, 1597–1639

E 60. Exchequer Records. Particular Tax rolls

GD 1/400. D. Murray Rose Papers

GD 128. Fraser-Mackintosh Collection

GD 188. Guthrie Family Records

GD 201. Clanranald Papers

GD 274. Stuart & Stuart, Cairns & Co. W.S., Collection

GD 296. Innes & Mackay (Solicitors, Inverness) Collection

GD 305. Cromartie Papers

JC 2/5-6. High Court Books of Adjournal, 1611–1631

NP 1/67A. Notarial Protocol Book of Andrew Fraser, 1607–1619

PS 1. Privy Seal Register, Old Series, 1488–1651

PS 6/3-4. Privy Seal Minute books, 1580–1640

RD 1. Register of Deeds, 1st Series, 1552–1659

RD 2/79 Register of Deeds, 2nd series, Dalrymple Office, 1 July 1695–30 June 1696

RD 6/3-4, 14. Minute books, 1st series, Register of Deeds

RD 11. Deeds, warrants, first series, 1531–1660

RS 36/2. Particular Register of Sasines, Inverness, Ross, Sutherland & Cromarty (Secretaries Register) 1606–1608

RS 37/1-8. Particular Register of Sasines, Inverness, Ross, Sutherland and Cromarty, 1617–1660

RS 38/1-6 Particular Register of Sasines, Inverness, Ross, Sutherland and Cromarty, second series, 1661–1709

NLS. National Library of Scotland, Dùn Èideann

Adv MS 6.2.1. Lords of Session, Maritime Cases, 1613–1673

Adv.MS. 31.2.16. Copies (18th c.) of papers concerning fisheries, 1618×1633

MS 1315. Delvine Papers

Leabhraichean

- ADAM, R. (ed.) (1991). *The Calendar of Fearn: Texts and Additions, 1471–1667*. Edinburgh.
- ARBUTHNOT, S.J. (2002). ‘A Context for Mac Mhaighistir Alasdair’s *Moladh air Deagh Bhod*’, in *Rannsachadh na Gàidhlig 2000. Papers read at the Conference, Scottish Gaelic Studies 2000, held at the University of Aberdeen, 2-4 August 2000*, eds. C. Ó Baoill & N.R. McGuire (Obar Dheathain), pp. 163–170.
- BANNERMAN, J. (1998). *The Beatons: a medical kindred in the classical Gaelic tradition*. John Donald, Edinburgh.
- BLACK, R. (ed.) (2001). *An Lasair. Anthology of 18th Century Scottish Gaelic Verse*. Edinburgh.
- BLACK, R. (ed.) (2008). *The Gaelic Otherworld. John Gregorson Campbell’s Superstitions of the Highlands and Islands of Scotland and Witchcraft & Second Sight in the Highlands and Islands*. Edinburgh.
- BROCKINGTON, W.S. (ed.) (1999). *Monro: His Expedition with the worthy Scots Regiment called Mac-Keys*. New York.
- CANMORE. Royal Commission of Ancient and Historic Monuments, Scotland. Website: <http://www.rahms.gov.uk/>.
- CABALL, M. (2010). ‘Gaelic and Protestant: a case study in early modern self-fashioning, 1567–1608’ in *Proceedings of the Royal Irish Academy*, 110C, pp. 191–215.
- CARMICHAEL, A. (1928). *Ortha nan Gàidheal. Urnan agus Ubagan. Carmina Gaedelica, hymns and incantations. Volume 2*. repr. Edinburgh.
- CATHCART, A. (2010). ‘The Statues of Iona, the Archipelagic Context?’, *Journal of British Studies* 49.1: 4–27.
- CLANCY, T.O. (2011). ‘A fond farewell to last night’s literary criticism: reading Niall Mór MacMhuirich,’ in *Cànan & Cultar / Language & Culture, Rannsachadh na Gàidhlig 4*, eds G. Munro & R.A.V. Cox (Edinburgh), pp. 109–125.
- Collectanea de Rebus Albanicis. Consisting of Original Papers and documents relating to the history of the Highlands and Islands of Scotland*. 1847. Edited by the Iona Club, Edinburgh.
- COWAN, E.J. (2011). ‘Glaswegians. The first thousand years’, in *A history of everyday life in Medieval Scotland, 1000 to 1600*, eds E.J. Cowan & L. Henderson (Edinburgh), pp. 253–273.
- DOST. *Dictionar o the Scots Leid*. Dictionary of the Scottish Language. Online web resource: www.dsl.ac.uk.
- DWELLY E. (1988). *The Illustrated Gaelic-English Dictionary*. 10th edn, Gairm, Glasgow.
- FERGUSON, J. (1899–1901). *Papers illustrating the history of the Scots Brigade in the service of the United Netherlands, 1572–1782. Extracted by permission from the Government archives in the Hague and edited by James Ferguson*. 3 vols, Edinburgh.

RANNSACHADH NA GÀIDHLIG 6

- FRASER, D.C. (1992). ‘Gaelic Religious Verse from the Fernaig Manuscript’, *Transactions of the Gaelic Society of Inverness* 57: 73–99.
- FRASER, J. (1914). ‘Remarks on the Fernaig Manuscript’, *Transactions of the Gaelic Society of Inverness* 28: 452–66.
- FRASER, J. (1926). ‘From the Fernaig Manuscript’, *Scottish Gaelic Studies* 1: 38–63, 119–33.
- FRASER, W. (ed.) (1883). *The Chiefs of Grant*. 3 vols, Edinburgh.
- GILLIES, W. (1978–81 & 1983). ‘The Gaelic Poems of Sir Duncan Campbell of Glenorchy’, *Scottish Gaelic Studies* 13: 18–45, 263–88 and 14: 59–82.
- GILLIES, W. (ed.) (1985). *Ris a' Bhruthaich. The Criticism and Prose Writings of Sorley Maclean*. Stornoway.
- GOODARE, J. (1998). ‘The Statutes of Iona in Context’, *Scottish Historical Review* 77: 31–57.
- GOODARE, J. (1999). *State and Society in Early Modern Scotland*. Oxford.
- GRANT, I.F. (1959). *The MacLeods. The History of a Clan*. London.
- GRANT, I.F. & CHEAPE, H. (1987). *Periods in Highland History*. London.
- GREGORY, D. (1881). *The History of the Western Highlands and Islands of Scotland, from AD 1493 to AD 1625, with a brief Introductory Sketch from AD 80 to AD 1493*. 2nd edn, Glasgow; repr. Edinburgh 1975.
- INNES, T. (1943). ‘Processional Roll of a Scottish Armorial Funeral, stated to have been used for the Obsequies of George, 1st Marquess of Huntly, 1636’, *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 77: 154–73.
- MACBAIN, A. (1982). *An Etymological Dictionary of the Gaelic Language*. 2nd edn, reprint. Gairm. Glasgow.
- MACBAIN, A. & KENNEDY, J. (eds.) (1892–1894). *Reliquiae Celticae. Texts, Papers and Studies in Celtic Philology and Literature*. 2 vols, Inverness.
- MACCOINNICH, A. (2002). “‘His Spirit was given only to warre”, Conflict and Identity in the Scottish Gaidhealtachd, c.1580–c.1630”, in *Fighting for Identity, The Scottish Military Experience, c. 1550–c.1900*, eds. S. Murdoch & A. Mackillop (Leiden), pp. 133–62.
- MACCOINNICH, A. (2004). ‘Tùs gu Iarlachd. Eachdraidh Chlann Choinnich, c. 1466–1637’, Tràchdas PhD, Oilthigh Obar Dheathain.
- MACCOINNICH, A. (2006). ‘Cleiffis of Irne’: Clann Choinnich agus gniomhachas iarainn, c. 1569–1630’, ann an *Cànan & Cultur. Rannsachadh na Gàidhlig* 3, eds. W. McLeod, J.E. Fraser & A. Gunderloch (Edinburgh), pp. 137–152.
- MACCOINNICH, A. (2008a). ‘Where and How was Gaelic written in Late Medieval and Early Modern Scotland? Orthographic Practices and Cultural Identities’, *Scottish Gaelic Studies* 24: 309–56.
- MACCOINNICH, A. (2008b). ‘Siol Torcuil and their Lordship in the Sixteenth Century’, ann an *Crossing the Minch. Exploring the Links between Skye and the Outer Hebrides. The Proceedings of a two day conference held in Skye, on 4th and 5th May 2007*. Islands Book Trust: Callicvol, pp. 7–32.
- MACCOINNICH, A. (2010a). ‘Daltachas, Fineachan agus Alba anns an t-siathamh agus anns an t-seachdamh linn deug’, ann an *Cànan & Cultar / Language & Culture. Rannsachadh na Gàidhlig* 4, eds. G. Munro & R.A.V. Cox (Edinburgh), pp. 37–54.
- MACCOINNICH, A. (2010b). “‘Scribis le pen de shenchis.” Criomagan de Ghàidhlig ann an Eachdraidhean Beurla Chlann Choinnich, ca. 1550–1711”, in *Rannsachadh na Gàidhlig 5. Fifth Scottish Gaelic Research Conference, St Francis Xavier University, Antigonish, Nova Scotia, July 21–24, 2008*, ed. K.E. Nilsen (Sydney NS), pp. 149–94.
- MACDONALD, A. & MACDONALD, A. (1896–1904). *The Clan Donald*. 3 vols, Inverness.

- MACDONALD, W.R. (1902). ‘The Heraldry in some of the Old Churchyards between Tain and Inverness’, *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 36: 688–732.
- MACGREGOR, M. (2002). ‘The Genealogical Histories of Gaelic Scotland’, ann an *The Spoken Word: Oral Culture in Britain, 1500–1800*, eds. A. Fox & D. Woolf (Manchester), pp. 196–239.
- MACGREGOR, M. (2006). ‘The Statutes of Iona, text and context’, *The Innes Review* 57: 111–81.
- MACGREGOR, M. (2008). ‘Writing the History of Gaelic Scotland: A Provisional Checklist of “Gaelic” Genealogical Histories’, *Scottish Gaelic Studies* 24: 357–79.
- MCGUIRE, N. (2001). ‘The Dornie Manuscripts’. Unpublished PhD thesis, University of Aberdeen.
- MACINNES, A.I. (2011). *The British confederate. Archibald Campbell, Marquess of Argyll, c. 1607–1661*. Edinburgh.
- MACKAY, W. (ed.) (1905). *The Chonicles of the Frasers. The Wardlaw Manuscript entitled ‘Polichronicon seu policratica temporum, or, the true genealogy of the Frasers’*, 916–1674 by Master James Fraser
- Scottish History Society, Edinburgh.
- MACKENZIE, A. (1889). *History of the Macleods with Genealogies of the Principal families of the name*. Inverness.
- MACKENZIE, A. (1894). *The History and Genealogy of the Mackenzies*. 2nd edn, Inverness.
- MACKENZIE, W.C. (1903). *The History of the Outer Hebrides*. Paisley.
- MACKINNON, D. (1885). ‘The Fernaig Manuscript’, *Transactions of the Gaelic Society of Inverness* 11: 311–38.
- MACKINNON, D. & MORRISON, A. (1968–1976). *The Macleods – The genealogy of a Clan. Five Parts*. 2nd edn & reprints, issued by The Clan Macleod Society, Edinburgh, 1999.
- MACLEAN, 1985. Faic Gillies, 1985.
- MACLENNAN, M. (1979). *A Pronouncing and Etymological Dictionary of the Gaelic Language. Gaelic-English. English-Gaelic*. Acair and Aberdeen University Press. Reprint.
- MACLEOD, F.T. (1913). ‘Notes on the relics preserved in Dunvegan Castle, Skye, and the heraldry of the family of Macleod of Macleod’, *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 47: 99–129.
- MACLEOD, N. & DEWAR, D. (1909). *Dictionary of the Gaelic Language*. Edinburgh.
- MACLEOID, F. (1989). *Togail Tir, Marking Time, the maps of the Western Isles*. Stornoway.
- MACPHAIL, J.R.N. (1916). *Highland Papers, volume 2*. Scottish History Society, Edinburgh.
- MACPHÀRLAIN, C. (deas.) (1923). *Làmh-Sgriobhainn Mhic Rath: Dorlach Laoidhean do Sgriobhadh le Donnchadh Mac Rath, 1688 / Fernaig Manuscript: A Handful of Lays written by Duncan Macrae 1688*. Dùn Dè.
- MACRAE, A. (1899). *The History of the Clan Macrae with genealogies*. Dingwall.
- MARTIN, M. (1999). *A Description of the Western Islands of Scotland, circa 1695*. Edinburgh.
- MEEK, D. (1988). ‘The Gaelic Bible’, in *The Bible in Scottish Life and Literature*, eds. D.F. Wright, I. Campbell & J. Gibson (Edinburgh), pp. 9–23.
- MONRO, R. (1637). *Monro his expedition with the worthy Scots Regiment (called Mac-Keyes regiment) levied in August 1626 by Sr Donald Mac-Keye Lord Rheeſ and reduced after the battle of Nerling to one company in September 1634 at Wormes in the Paltz*. London. [chithear an leabhar seo air làrach-lin a leanas: <http://books.google.co.uk/books>]
- MUELLER, J.C. (1999). ‘Fallen men: representations of male impotence in Britain’, *Studies in Eighteenth Century Culture* 28: 85–102.
- MUNRO, J. (ed.) (1992). *The Inventory of Chisholm Writs, 1456–1810*. Edinburgh.

RANNSACHADH NA GÀIDHLIG 6

- MUNRO, J. (2005). ‘The Mackenzies’, in *Lordship and Architecture in Medieval and Renaissance Scotland*, eds. R. Oram & G. Stell (Edinburgh), pp. 273–92.
- MURDOCH, S. (1998). ‘More than just “Mackay’s” and Mercenaries: Gaelic Influences in Scandinavia, 1580–1707’, *Transactions of the Gaelic Society of Inverness* 60: 161–86.
- MURDOCH, S (2006). *Network North. Scottish kin, commercial and covert association in northern Europe, 1603–1746*. Brill, Leiden.
- MURDOCH, S. & GROSJEAN, A. (1995–2011). *Scotland, Scandinavia and Northern Europe Database [SSNE]*. Published to the internet by the University of St Andrews, November 2004. ISSN 1749-7000.
- NEWTON, M. (ed.) (2006). *Dùthchas nan Gàidheal. Selected Essays of John MacInnes*. Edinburgh.
- NICOLSON, A. (1994). *History of Skye. A Record of the families, social conditions, and the literature of the island*. Glasgow, 1930; 2nd edn, edited by Alasdair Maclean, Aird Bhearnasdale, 1994.
- NÍ SUAIRD, D. (1999). ‘Jacobite Rhetoric and Terminology in the Political Poems of the Fernaig MS (1688–1693)’, *Scottish Gaelic Studies* 19: 93–140.
- Ó BAOILL, C. & BATEMAN, M. (ed. & trans.) (1994). *Gàir nan Clàrsach. The Harps’ Cry*. Edinburgh.
- Ó BAOILL, C. & MACAULAY, D. (2001). *Scottish Gaelic Vernacular Verse to 1730. A Checklist*. Rev. edn, Aberdeen University Department of Celtic.
- Ó BAOILL, C. (f.d.) (1997). *Duanaire Colach, 1537–1757*. Obar Dheathain.
- Ó BAOILL, C. (2007). ‘Highland Harpers and their patrons’, ann an *Defining Strains: The Musical Life of Scots in the Seventeenth Century*, ed. J. Porter (Bern), pp. 181–96.
- Ó DÁLAIGH, B. (2006–2007). ‘Mícheál Coimín: Jacobite, Protestant and Gaelic Poet, 1676–1760’, *Studia Hibernica* 34: 123–150.
- POPE, P. (2004). *Fish into Wine. The Newfoundland Plantation of the Seventeenth Century*. University of North Carolina Press.
- ROBSON, M. (2011). *The great forest of Lewis*. Published by Michael Robson, Callicvol.
- RMS. *Registrum Magni Sigilli Regum Scotorum: Register of the Great Seal of Scotland, 1306–1668*, ed. J.M. Thomson. Edinburgh, 11 vols, 1882–1914: Clark Constable Reprint, 1984.
- RPCS. *Register of the Privy Council of Scotland (1545–1625)*, eds D. Masson & J.H. Burton. First series, vols. 1–14, Edinburgh, 1877–1898.
- Register of the Privy Council of Scotland, second series*, vols 1–7 [1625–1643], eds. D. Masson & P. Hume Brown, Edinburgh 1899–1906.
- RSS. *Registrum Secreti Sigilli regum Scotorum: Register of the Privy Seal of Scotland 1488–1580*, eds. M. Livingstone et al. 7 vols, Edinburgh, 1948–1966.
- SCOTT, H. (1928). *Fasti Ecclesiae Scoticanae*, vol. VII. Edinburgh.
- SCRAN <http://www.scran.ac.uk/>.
- SSNE Database. Seall fo Murdoch & Grosjean.
- STIÙBHART, D.U. (2005). *Rioghachd nan Eilean, Mile Bliadhna de Eachdraidh nan Gàidheal, 550–1550*. Dùn Bhlathain.
- TAYLOR, L.B. (ed.) (1972). *Aberdeen Shore Work Accounts 1596–1670*. Aberdeen.
- THOMSON, D. (1989). *An Introduction to Gaelic Poetry*. 2nd edn, Edinburgh.
- THOMSON, D.S. (1997). ‘Influences of Medieval Thinking on the Gaelic World in Scotland, in the Sixteenth Century and Later’, ann an *The Middle Ages After the Middle Ages in the English Speaking World*, eds. M.F. Alamichel & D. Brewer (Woodbridge), pp. 17–26.
- TREVOR-ROPER, H. (1983). ‘The Invention of Tradition. The Highland Tradition of Scotland’ in *The Invention of Tradition*, eds. E. Hobsbawm & T. Ranger (Cambridge), pp. 15–42.

- WARRANT, D. (1965). *Some Mackenzie Pedigrees*. Inverness.
- WATSON, W.J. (1932). *Bàrdachd Gàidhlig: Specimens of Gaelic Poetry*. 2nd edn, Stirling.
- WATSON, W.J. (1917–1918). ‘From the Fernaig Manuscript’, *An Deò Gréine XIII*: 72–4, 86–7, 109–10, 119–20.
- WATSON, W.J. (ed.) (1937). *Bàrdachd Albannach. Scottish Verse from the Book of the Dean of Lismore*. Scottish Gaelic Texts Society. Edinburgh.
- WEIL, R. (1996). ‘Sometimes a sceptre is only a sceptre. Pornography and politics in restoration England’, in *The Invention of Pornography: obscenity and the origins of modernity, 1500–1800*, ed. L. Hunt (New York), pp. 125–155.
- WENTWORTH, R. (2003). *Gaelic Words and Phrases from Wester Ross. Faclan is Abairtean à Ros an Iar*. Deimhidh.
- YEOMAN, L.A. (ed.) (2004). ‘Witchcraft Cases from the Register of Commissioners of the Privy Council of Scotland, 1630–1642’, in *Miscellany XIII*. Scottish History Society, Edinburgh, pp. 223–66.